

EESTI KIRJANDUS

1935 № 6

SISU:

FR. TUGLAS: Jaan Lintrop. (Pildiga.)

H. KRUS: A. R. Cederberg 50-aastane.

J. GYÖRKE: Zoltán Gombocz †.

A. PALM: „Ignati Jaak“.

A. H. TAMMSAARE: Positiivsus ja negatiivsus
ilukirjanduses.

M. SILLAOTS: Armastus kui probleem eesti iseseisvus-
aegses proosakirjanduses.

V. ALTOA: Ferdinand Karlson — Rännakuil.

M. SILLAOTS: Jules Renard — Punapäa.

JOH. V. VESKI: Arvustuse arvustus.

Eesti raamatute üldnimestik 1934—. 9. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1935 ASUTATUD 1906. XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõlkide tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapärast ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool leheküljele 15 kr., veerand leheküljele 8 kr.

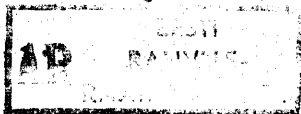
Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

JAAN LINTROP

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUUNI 1935

NR. 6

Jaan Lintrop.

Tema viiekümnenda sünnipäeva puhul.

1.

Kirjanduslike asjaarmastajate rohkuse tõttu on meil küll eriti harrastatud realistlikku lühijuttu, väikest argilugu, lihtsa elu-episoodi veelgi lihtsamat sõnastust. Kuid see vorm pole olenenud niipalju autorite teadlikust kokkuhoiu püüdest kui nende jõuetusest millegi suuremaga hakkama saada. Endised ajalehed ja nüüdsed ajakirjad kubisevad neist kas elus tähele pandud või ka ainult sullepeast imetud episoodide heietusist. See asjaolu võimaldas dr. Hermannil küll meie „jutukirjutajate“ arvu leegionini tõsta. Kuid samuti põhjustas see Jaan Oksa marrumineku selle makulatuuri vaatlemisel.

Kunstiväärtusliku väikejutu žanrit pole see massiline käsitöö igatahes edasi viinud. Ainelt küll elulähedane, oli ta teostuselt ometi kunstikauge. Sest tema harrastajail puudus võime elu individuaalseid jooni tähele panna ja neid ilmekalt edasi anda. Kompositsiooni tihendamise, sisemise pinge arendamise, paradoksi teritamise ja lõpupuändi arvestamise oskus oli tundmatu. Kirjutati nii, kuidas nokk oli kasvanud. Aga nokad olid kasvanud kõik ühemoeliselt lühikestena.

Rahvalik-realistliku jutustamise traditsioonid olid ju olemas — juba Suve Jaanist, Jannsenist, Koidulast, Aspest või Kitzbergist peale. Oli neid püütud kohandada ka väikejutus, — kuid väärtuslikuna jääb mälestussarjale ainult mõni üksik Juhan Liivi või Mändmetsa pala. Maitsetuse ja naiivsuse pitsoriga on märgitud kogu Kannikese, suurem jagu Ansomardi ning tunduv osa sellesama Juhan Liivi toodangust. Kuid küsimus pole veel nii palju neist, kui alles nende epigoonide karjast.

Meie kirjanduse hilisemal ja ühtlasi kunstiteadlikumail ajastuil takistasid selle žanri arenemist jälle teised asjaolud. Uusromantika- ja sümbolismi-ajastu kartis anekdoodilist ainet ja vestelist vormi kui surmapattu. Tema olemus nõudis kõrget ja kauget. Argipäevaselt inimlik ja inimlikult argipäevane ei võinud teda huvitada. Kuid seda imelikum, et ka järgneval uusrealismi-ajastul

elulähedane väikejutt ei virgumud. Siis osutus, et meil nimelt just sõnalise kokkuhoiuga, lihtsalt ja selgelt ei osata jutustada. Kivikal nagu oli selleks algul eeldusi, kuid ta kaldus varsti laia eepikasse. Veel rohkem avaldas neid Vallak, kuid ta pole kunagi suutnud oma juttu kompositsioonilise tervikuna lõpetada. Ikka raskemini lämmatab meie uuemat novelli naturalistlik kirjeldamisballast. Ikka rohkem paisub ta ulatuselt, mida ahtramaks jääb jutustavalt ainelt. Kui selle juures kurdetakse, et rahvas juttu ei loe, siis pole igakord kaugeltki ainult rahvas süüdi.

Neis oludes on huvitav lähemalt jälgida meie väikejutu ajalugu. On värskendav meelde tuletada mõnd erandkuju ses ajaloos. Ja ühe sellise leiamegi selle sajandi esimesilt aastailt, realismi ja uusromantika ajastu vahemailt. See on Jaan Lintrop, kelle viiekümnendat sünnipäeva me äsja pühitsesime. Ta on meil neid väheseid, kellel on olnud kindel käsitus väikejutu kunstiväärtuslikust vormist ja kes seda vormi ka menukalt on viljelnud.

2.

Kui Lintrop ilmus meie kirjandusse, oli ta alles paar aastat alla kahekümne vana. Ka sellises eas võidakse vahel juba püsima jäävate, vahel isegi uusi suundi näitavate teostega hakkama saada. Kuid siis on tegemist harilikult ikka rahutute nooruskatsetega, romantiliste eneseotsingutega, milles aeg ja veri enesele alles eba-teadlikult vormiväärtusliku väljenduse leiab. Sellevastu oli aga Lintrop juba algusest peale kuidagi elutargalt häälestatud. Ja see avaldus varsti ka tema toodangus.

Võib olla, võrsus see kirepuudus juba tema tõust, ta päritolust, kasvupõlvest ja kodukohast — „Põhja-Eesti madalatel kartulimaadelt“. Ta oli sündinud Türi kihelkonnas Järvamaal talulapsena ja seal muidugi ka oma karjase- ja tööpoisi-suved veetnud, talviti aga õppides lähikonna koolides. Kuid 1905. aastal leiame ta juba Tartus Hugo Treffneri gümnaasiumis. See oli harilik maalt tulnud edasipingutaja, kes oma ea kohta õpinguis maha jäänud ja kellel halb olla väikeste linnapoiste hulgas. Teiselt poolt oli tal aga kirjanduse tundjate silmis juba siis mingi nimi. See oli mitmeti ebamugav olukord.

Ta oli pisut pikaldane, kuivade näojoontega ja, nagu mulle nüüd otse kiusliku idee fiksinäib, juba siis otsekuu east halli peaga. Eriti terava kontrastina paistis tema temperamendi puudus just 1905. a. rahutu meeoleolu taustal. Ta oli küll kõikjal kaasas, ikka liikumas tänavail, kuid ta oli vaatleja ja hindaja, mitte süttiv või sütitav. Tema toleaeagsete teoste üldiselt opositsiooniline tendents oli peidetud kuiva asjalikkuse taha. Revolutsiooni romantika polnud tema jaoks.

Võib olla, pole eksitus pidada Lintropi esimeseks trüki avaldatud tööks väikest jutustust „Pulmad“, mis ilmus aprillikuus

1903 „Teataja“ joone all. See on väga naiivne ja algeline palakene. Ta meenutab Kannikese või Juhan Liivi kõige mannetumaid väikekodanlikke lugusid. Selle kirjutamise ajal oli autor ise alles Paide linna- või Põltsamaa Aleksandri-kooli õpilane. Ja võime kujutleda, kuidas see trükimustaga ristimine tolleaegses väljapaistvas lehes pidi ergutama noort algajat. Igatahes muutus ta kohe õieti viljakaks ja avaldas peale „Pulmade“ veel samal aastal seitse jutustust „Teatajas“. Kuid, olgu ka kohe öeldud, mingit äkilist edu me ses toodangus ei näe.

Ja ometi oleks võinud just sellesama „Teataja“ muu ilukirjanduslik osa Lintropi-taolisele kirjanduslikule temperamendile esimeseks tervislikuks kooliks olla. Mingit järjekindlat suunda ses suhtes lehes küll ei jälgitud, kuid ometi on seal ilmne kaine, kuiva, sotsiaalseid küsimusi käsitleva realismi eelistamine. Teiselt poolt harrastas „Teataja“ pikemate romaanide kõrval eriti ka väikejuttude ja vestete avaldamist. Nii võis Lintrop leida siit enesele nii sisulist kui vormilist eeskuju. Eriti rohkesti ilmus „Teatajas“ 1903. a. Tšehhovi, korduvalt ka Juhani Aho tõlkeid. Siin avaldasid realistlikke rahvaelupilte tolleaegne Tammisaare, Münther, Otto Rejal, Joh. Puhasorg jt. kodumaised autorid. See oli küllaltki sombusvaimuline ja hall kool, millega võrreldes näiteks Wilde tundus hoopis värvi- ning fantaasiarikkam. Kuid Lintropil oli sellestki küllalt õppida. Kahjuks ei suutnud see esialgu tema huumorimeelt vabastada, nagu ta ka Tšehhovi või Aho vormivoorusi veel ei suutnud tabada.

Järgmisel aastal jätkas ta oma tööd samasuguse viljakusega „Teataja“ lisades, siirdudes ajuti ka „Linda“ ja „Uudiste“ veergudele. Kuid eriti paisus tema toodang 1905. aastal, mil ta ise oli siirdunud juba Tartusse. Ta avaldas sel aastal terveni poolteistkümmend jutustust, mõned neist üsna ulatuslikud. Mis aga eriti tähtis, nende tööde hulgas on mõned sellised, mis on jäänud siinamaale ta parimaiks. Nüüd oli Tšehhovi, Aho ja vahest ka Maupassant'i kool juba oma arendavat ning distsiplineerivat mõju avaldanud.

Kuid ühes enesekriitika kasvamisega näib pidurduvat ka Lintropi viljakus. Ta töid ilmub hoopis harvemini, kuigi nende tase on kõrgem. Ja 1910. aasta lõpul näib ta oma ilukirjandusliku loominguga peaaegu ka lõpule jõudvat — vähemalt avalikkuses. Selle kuivumise põhjusi tuleb otsida ajastu üldise kirjandussuuna ebakohasusest Lintropile, kuid ka tema isiklikust elukäigust. 1905. a. pidi ta oma õppimise Treffneri koolis katkestama, osalt poliitilistel, osalt majanduslikel põhjustel. Ta sooritas ajaloo koduõpetaja eksami, töötas Kuressaares „Hääle“ ja Tartus „Postimehe“ toimetuses ning püüdis omal käel õppides küpsuseksamit õiendada, mis aga ei õnnestunud. Sellele järgnesid äritöö ja õpingud Moskvas ning Leipzigitis, pärast Maailmasõda aga tegevus admi-

nistratiivsel alal ja kauaaegne ETA juhtimine ning lõpuks maale siirdumine.

Kõik need eiukutsete ja -kohtade vahetamised näivad olevat Lintropi võõrutanud ilukirjanduslikust tegevusest. Hilisemal ajal on ta avaldanud ainult paar dramaatilist katset, „Surnute püha“ ja „Euroopa“ (1922), kuid needki on õieti varem kirjutatud. Sellevastu on temalt ilmunud küll rohkesti reisikirjeldusi, teatri, kirjanduse, kujutava kunsti ja muid küsimusi käsitlevaid artikleid. Eriti informatsioonirikas ja vormitihe on iseraamatuna ilmunud „Türgi enne ja nüüd“ (1930) — ühe ametialalise Oriendi-reisi kogemuste kokkuvõte.

3.

Asunud eelrevolutsioonilises õhkkonnas Tartusse õpinguid jätkama, sattus Lintrop varsti ühendusse ka endale kuju ja pinda otsiva Noor-Eesti ringkonnaga. Niipalju kui teda lahutasidki viimasest kirjanduslikud kalduvused, ühendasid ometi rohked kultuurihuvid ja lihtsalt juba kuulumine samasse sugupõlve. Liicati polnud Noor-Eesti mingi täitsa homogeenne koondis ja eriti noil aastail polnud ta kavatsusis ei realism ega romantika teadlikult eelistatud.

Seepärast oli loomulik, et Lintrop ka Noor-Eesti üritusist osa võttis ja rühma teises albumis (1907) ühe oma parimaid lühijutte, aho-vaimulise „Hingekella“ avaldas. Juhan Luiga, kes seda alles mitmeti väga ebamäärase ilmega albumit valjult arvustas, kirjutas ometi Lintropi töö puhul:

Ma olen Lintropi auustaja, kahjuks leian teda nii vähe. Lintropil on kindlasti palju annet. Ta oskab juhtumisi ja loodust kirjeldada, ilma et ta ennast kõigile poole vahele topib, nagu teised „noored“ armastavad. Nad kardavad: loodus on inetu, ja ehivad teda oma ebavärvidega, tunnetega.

Loodusele ei ole midagi tarvis juure lisada. Kunstnik tõmbab ainult nende nähtustele, mis temale tähtsad näitavad, joone alla, laseb neid sündmuse selgemalt paista, mis teda liigutavad, ja kunstitöö ongi valmis. Kunstitöö on väljavalimine, arvustamine, aga mitte looduse ümbertegemine.

Jaan Lintrop on sellepolest meister. Tema proosa on lihtne ja elav. Kujud astuvad selgete joontega lugeja ette ja sündmused on loomuülselt motiveeritud. Oleks väga hääd, kui Lintrop ühe kogu oma juttudest välja annaks. Lugejaid leiduks pääle minu palju. (Eesti Kirjandus 1908, lk. 29.)

See on tõenäoliselt esimene avalik sõnavõtt Lintropi puhul. Selles on Lintropi kirjaniku-voorused hästi, ilma mingite reservatsioonideta alla kriipsutatud. Kuid hoolimata sellisestki tunnustusest ja ergutusest ei rutanud autor arvustuse lõpus väljendatud soovi täitmisega. Sest oma esimese jutukogu „Igapäevane elu“ avaldas ta alles paar aastat hiljem, 1909. a. lõpupoolel.

Kui võrrelda selle raamatu sisu Lintropi seni ajakirjanduses laiali pillatud jututoodanguga, siis alles näeme, millise enesekriitikaga ta on püüdnud seda valikut teostada. Nii pole 1903. a.

ilmunud juttudest võetud siia rohkem kui paarileheküljeline „Eksam“ — ja seegi vahest sellepärast, et see võiks olla üldse Lintropi esimene töö. Täitsa puutumata on jäetud järgmise aasta toodang ja järgnevaistki on valitud harva ning ettevaatlikult.

„Igapäevane elu“ sisaldab üldse kümme juttu, jutukest ja visandit. Aineilt on need tööd osalt pikemate argielu fragmentide, osalt anekdoodiliste episoodide kirjeldused; miljööks on peamiselt kitsad külaolud või väikeste ametnikkude olemasolu õhkkond. Tšehhovi ja Aho kooli on näha, kuid ometi meie oludega kohandatud kujul. See on üldiselt hall, pessimismi vinetises maailm, mis klaarub ainult „Hingekellas“ pehmeks melanhooliaks. Pikema jutu „Kitsaste väravate“ pealkiri on sümboolne nendele inimsaastustele, olgu materiaalses või vaimses mõttes. See on sajandi alguse Eesti — väliselt võõra võimu ahelais, sisemiselt ainelise kehvuse ja vaimse tarretuse kütkeis. See ühiseluline moment ei jää ainult ebamääraseks alatundeks, vaid puhkeb ühe tegelase suu kaudu teadlikuks ahastuseks:

Kitsad väravad, kitsad väravad — muud ei ole, kui kitsad väravad! Loe lehest kirjavastusid, säääl öeldakse: see ja see jutt või kirjatükk jäi kitsastesse väravatesse kinni, mine kirikusse, säääl noomitakse: minge sisse kitsast väravast. Ja säääl juures karjuvad ajalehed: Eesti rahvas on kodu-nemise teel, rahvas on tuim, ei saa millegist aru; pool meie rahvast on vaimuhaiged, edu ei ole — väravad on kitsad!

Kui ajastu vaim ikka valjemalt hakkas nende pigistavate väravate vastu protestiima ja kirjanduses revolutsiooni romantika ikka rohkem läbi löi, siis tõestas Lintrop rahulikult ainult fakte: kopitanud õhkkond, väikesed olud, väikesed inimesed, haletsemisväärsed draamad ja komöödiad. Tema objektiivses vaatluses ja kiretus käsitluses tundub peaaegu midagi ilkuvat, irooniliselt parastavat. Siin avaldub tema vastuolu ajastu üldiselt naiivipoolse, rabeleva ja laialivalguva protestiga.

„Igapäevane elu“ sai hea vastuvõtu osaliseks. „Väga hääd mõju avaldab, et Lintrop seda, mis ta tunneb ja mõtleb, oma ümbrusest vastu paista laseb, aga mitte oma minaga edevalt ette ei tiku.“ Nii kirjutab A. Jürgenstein (Postimees 1909 nr. 255). Ja A. Kitzberg lisab: „Lintrop oskab näha ja tähele panna ning seda, mis ta näinud, huvitavalt ja teravalt joonistada... kuidas selle halli nukruse ja kopilõhna sees inimesed nagu tina jalus elavad ja hääbuvad, — seda igapäevast elu ei ole meil veel keegi nõnda kirjeldanud, kui Lintrop“ (Eesti Kirjandus 1909, lk. 493). Eesti Kirjanduse Selts omalt poolt määras teosele auhinna.

4.

Nii see Lintropi esikteosele osaks saanud ergutav vastuvõtt kui ka autori selleaegne viljakus võimaldasid tal kohe järgmisel aastal uue teosega esineda. See oli kogu „Nutt ja naer“, mis sisaldab samuti kümme juttu.

Ainestikult ja käsitlusviisilt on see raamat eelmise orgaaniliseks jätkuks, kuid ometi märkame ka uusi ainealaseid ning vormivarjundeid. Kui „Igapäevane elu“ sisaldas valimiku mitmeaastasest toodangust, siis on „Nutus ja naerus“ tegemist hoopis lähema loominguajaga. Kui esimese raamatu ained ja meeolud näivad põlvnevat peamiselt veel eelrevolutsioonilisest õhkkonnast, siis on teises juba uue ning avarama olukorra tunnet. Väikeste kroonumetnikkude ja külharitlaste asemele on tõusmas tärkav linna-kodanlus, intelligents ja boheemkond. Samuti on väljendusvahendid pisut peenenenud ja komplitseerunud. 1908. a. paiku tutvus Lintrop Eduard von Keyserlingi toodanguga ja tõlkis ka selle „Dumala“ eesti keelde. Siitpeale näib teda Keyserlingi peen, subliimne, taltsutatud kunst veetlevat, kuigi ta otsese jälgimiseni ei jõua. „Nutt ja naer“ on igatahes nõudlikum teos kui „Igapäevane elu“ — ja temalt eneselt nõuti ka rohkem.

Ometi sai seegi novellikogu hea vastuvõtu osaliseks. Nii kirjutas Aino Kallas aastatoodangu ülevaates: „Lintropi raamatus hakkab juba kulturi tunduma, selles on valivat intelligentsi, ühe sõnaga stiili. Selles stiilis on mõistupärased elemendid võidul meeelukjutuseliste ja tundmuseliste üle, see ei ole hiilgav, vaid selle vastu kuiv, vahest tarbe korral terav ja satiiriline, — lähedasõnaline ja asjaline“ (Eesti Kirjandus 1911, lk. 95). Gustav Suits omalt poolt ütleb Lintropist: „Ta armastab vaimu trapeetsi-kunsti ja oskab sõnade gümnaastikat.“ Kuid arvustaja juhib tähelepanu ometi ka Lintropi ratsionalismile, külmavõitu „mõistuse-naerule“ ja „kurtumma stiilile“: „Koloriitlik ja muusikalik püüe ei mängi hra Lintropi stiilis peaaegu mingit osa ja närvi-helevuse edasiandmine kirjeldustes ja kaksik-kõnedes ei näi mitte tema asi olevat“ (Postimees 1911 nr. 11). Kõigest sellest hoolimata määras ometi Eesti Kirjanduse Seltsi žürii, millesse kuulusid just A. Kallas, G. Suits ja J. Luiga, seegikord Lintropile ergutus-auhinna.

Mulle näib, vähemalt tagantjärele võrreldes, „Nutt ja naer“, hoolimata ta pisut küpsemast vormist, ometi kuidagi vähemkaaluv olevat kui „Igapäevane elu“. Ta pole toonilt nii hall-masendav, kuid ka mitte nii karmilt-veenav. Siirdudes „kitsaste värvate“ vahel ängistuva tegelaskonna juurest vabaneva kodanluse juurde, leidis autor küll mitmekesisema miljöö, kuid kaotas ka algelise maatunde, tugevama toetuspunkti. Varem kõnelesid tal tõsisjad oma tumma keelt, nüüd püüab ta ise kõnelda. Kuid veendunud probleemi-kirjanik pole ta kunagi olnud. Ümbruse revolutsiooni-meeolude vaibumisega muutus ka Lintropi asjust eneseist võrsuv ühiskondliku opositsiooni tendents juhulikuks üksisatiiriksi.

Veel palju ebamugavasse olukorda oli aga Lintrop sattumas murrangu tõttu valitsevas kirjanduse suunas. Realism andis paratamatult maad romantikale. Lintrop'pi oli huvitanud olustik, inimese isikupärane ilme ja toon, realistlik, argielust haaratud

fraas. Uusromantism õigustas jälle üldistamist, stilisatsiooni, kõrgendatud hääletooni, sisulist ja sõnalist „poeesiat“. Ja nagu see „poeesia“ taotlus sai komistuskiviks mõnele teiseleegi realistile, juhtides neid võõraste suunda ning võttes nende olemusele kohase pinna jalge alt, nii juhtus see ka Lintropiga tema „Villem Elgases“, mille alapealkirjaks on nii romantilispoeetiline „Laul sinisest rukkilillest“.

See sajapaarikümne-leheküljeline jutustus ilmus iseseisva raamatuna 1911. a. algul, varsti pärast eelmist novellikogu. Ja see jutustus alles osutas, kui tähtis oli Lintropile ta loomingus tõsielu nähtuste kasustamine ja kui hädadohtlikuks võis muutuda talle püüegi ainult fantaasiale toetuda. Kui pealiskaudseltki tunda autori elulugu, siis on ilmne, et ta oma Villem Elgases ei kujuta kedagi muud kui ennast. Siin on ta koduse taluelu kirjeldused, ta igavese abiturienti päevad Tartus ja siin ta ebaõnnestunud eksami lugu — kõik muidugi teisendatud kujul, kuid ikkagi isiklike kogemuste piirides. Jutustus on lõpetatud 1910. a. sügisel — nii siis ajajärgul, mil autori enese saatuse kujunemine oli veel väga „pooleli“ ja selle „kompositsioon“ alles selgema perspektiivita. Kuid jutustus vajab ometi ümmargust lõppu, selle kangelane pidi pärast sinna-tänna heitlusi leidma siiski tasakaalu. Ja Lintrop laskis ideoloogilisel taandumismeeleolul ning ajajärgu „poeesia“ taotlusel dikteerida oma teosele rukkilill-sinise happy end'i: ta kangelane muutub vaimustatud põllumeheks, põgeneb pahelisest linnast, kosib armsa maatüdruku ja valib vaimus juba oma järeלטulijaile luulelisi nimesid.

Nii see võlts-poeetiline lõpp kui teoses mujalgi esinevad toonistlangemised põhjustasid üksmeelselt eitava arvustuse. Isegi A. Jürgenstein, kellele jutustuse tendents ometi pidi meeldima, oli sunnitud eitavale seisukohale asuma. Ja G. Suitsu pika arvustuse lühike kokkuvõte oli: „Minu arvates käib hra Lintropi viimane raamat üle Lintropi loomuse ja Lintropi loomus käib üle selle.“ „Hra Lintrop töötab, hra Lintrop ei täida.“ „Tema tahab, aga ei oska veel pikemat novelli kirjutada“ (Sädemed 1911 nr. 4).

Pärast säärast fiaskot pole Lintrop veerand sajandi jooksul nimetamisväärselt ilukirjanikuna esinenud. On selle vaikumise põhjused olnud hingeelulist või elukäigust tingitud laadi, seda me õieti ei tea. Igatahes on see elukäik olnud vaheldusrikas, kuid Lintrop pole tahtnud neid uusi olustikke, inimtüüpe ja saatusi, millega ta vaheajal tutvunud, enam realistlikule kinnistamisele võtta. Võibolla on ta oma hilisemast arengust ja kogemustevarast paari aasta eest valminud romaanis „Muiste“ mingi läbilõike andnud. Kuid see teos pole siamaale veel üldsuseni jõudnud.

5.

Nagu nägime, pole Lintropi ilukirjanduslik toodang suur. Kuid ühe kirjandusliku elutöö suurust ei tule hinnata ainult lehekülgede

arvu järgi. Tähtsam on, kas kirjanik omas laadis midagi ajajärku ilmestavat ja edasipoole juhtivat on andnud või mitte. Ja Lintropi puhul ei või ses suhtes kahte arvamist olla.

Tema erandlikuks laadiks, milles tal võistlejaid pole, on ainult anekdoodiline, toonilt realistlik ja vormilt napolisõnaline lühijutt. Kahe kogu peale kokku on tal selliseid meisterpalasid küll ainult poolkümme: „Kiusatus“, „Fin de siècle“, „Idée fixe“, „Pühajärv“, „Patukahetsus“. Nendele lisaks tuleb paar naturalistlikku kroonikat, nagu „Viimane leib“ ja „Kitsad väravad“, ning sama palju rahvalikke idülle, nagu „Hingekell“ või „Simfonia“. Ei ole kahtlustki, et näiteks Juhan Liivil leidub rohkem väärtuslikku lühiproosat. Kuid Lintrop oli oma ajale igatahes lähem, käsitledes kaasaegset sotsiaalset miljööd kaasaegse sõnalise materjaliga.

Lintropi lühijutu anekdoot oli kas tervena või üksikosades elust võetud ja kompositsiooniliselt ümber töötatud. Kaaspõlvlased võivad mõnd tema lugu veel lahtisõnastada, selle sünnimotiivi selgitada. Nii olen isiklikult kaasas olnud sellel jalarännakul, mille muljete põhjal ilmus varsti Lintropi novell „Pühajärv“. Lugu oli tõelisuses küll pisut teisiti. Meid oli terve noortejõuk, mitte sugugi ainult kolm juba elus päevi näinud endist seminaristi. Ja meie tuju oli kõike muud kui morn ning isegi „Põhja-Eesti kartulimaa“ mees laskis Lõuna-Eesti maastiku ilul enesele mõjuda. Kuid rännaku tegime muidu just nii, kui jutus kirjeldatud, isegi üksikud detailid langevad ühte. Ainult kolme seminaristi kujud, nende pessimistlik elutarkus ja loo puändi moodustav kuke slaavikeelne nimetus (petel!) on hoopis teisest aineterühmast siia üle kantud.

„Fin de siècle“is“ lastakse provintsilinna väikestel asjameestel vana-aasta õhtul tobedalt selle üle targutada, millal õieti üks sajand lõpeb ja teine algab. Lahendust leidmata sammuvad hiljem päevapiltnik ja juukselõikaja kodu poole, üks ühel, teine teisel pool tänavat, mõtted ikka veel selles neetud küsimuses kinni. Üks lausub hajameelselt: Küll on... ja teine vastab nagu kaja üle tänava: On küll... Tolleaegse kirjandusliku ringkonna tundjad tunnevad aga väga hästi ka neid hajameelseid küll-onnitajaid. Autor on selle väikese detaili vaid teise vaimsesse miljööse üle kandnud.

Kuid selliste tõsieluliste detailide ja puäntide tõttu jäid Lintropi teosed ka haruldaselt meelde. Olen elu jooksul väga palju trükimustani jõudmatuid käsikirju lugenud, kuid ma ei mäleta neist palju. Hoopis teisiti on lugu Lintropi seda laadi töödega. Enam kui veerandsajanditagusest kirjanduslike uudiste loendist leiame märkuse: „J a n L i n t r o p on kaks pikemat novelli kirjutanud „B a t s i l l u s“ ja „E r n e u u l i t s № 13“. Viimane kujutab vürtsipoe kaupmeest“ (Eesti Kirjandus 1908, lk. 467). Nii palju kui tean, pole need tööd kunagi ilmunud. Mis puutub esimesse, siis polnud see üldse „pikem novell“, vaid võrdlemisi tühine kavandikene. Sellevastu oli aga teine väga järjekindlalt läbiviidud

halli agulielu kroonika. Ja mõnd reljeefsemat kohta sellest loodan ma veel praegu võida peaaegu sõna-sõnalt tsiteerida. Samuti on lugu teise pikema jutustusega „Kustuv valgus“, milles Lintrop kirjeldas, muidugi maskeeritud kujul, oma lühiajalise töö kogemusi manduva „Oleviku“ toimetuses. Vähemalt mina ei tea midagi selle ilmumisest, kuid ta sisu on jäänud kustumatult meelde. Ja veel mäletan lühijuttu noorest, usklikust tütarlapselt, kes altari ees põlvitades näeb, kuidas pastor armulauakarika just selle poolega tema suu ette pöörab, kust üks süfiliitlik äsja oli joonud, ja samal hetkel tunneb, kuidas teiselt poolt keegi käe ta seeliku taskusse rahakoti järele pistab... Muidugi kustutas eeltsensuur säärase jutu algusest lõpuni. Kuid et kord on kõne eeltsensuurist, siis peab mälestus tööst enesest vähemalt kolmekümne aasta taha ulatuma.

Lintropi jututoodang moodustab nii aineilt kui vormilt väikese, kuid omapärase provintsi meie kirjanduse mandril. Ei teeks paha, kui see provints praegusele põlvele saaks jälle juurdepääsetavaks. Kaks novellikogu, mõned üksikud nendele lisaks sobivad varasemad ja hilisemad tööd ning ka „Villem Elgas“ (kuigi ilmtingimata teissuguse lõpuga!) moodustaksid kokku üheainsa keskmise tüsedusega köite. Tõsi küll, mõlemad novellikogud ilmusid juba 1923. a. koos ühise pealkirjaga „Igapäevane elu“. Kuid need üksi ei anna veel täielikku pilti selle autori väärttoodangust. Sellega lähem taastutvumine oleks aga mitmeti õpetlik.

Jaan Lintrop on astunud juba üle poolesajandilise elupiiri. Võtku ta vastu oma üksinduses kaaspõlvlaste tervitused. Need hoiuduvad küll juubeldavaist toonidest, kuid ta pole neist ka ise oma ehtsamas loomingus hoolinud.

Fr. Tuglas.

A. R. Cederberg 50-aastane.

Nagu Soome vabatahtlikud sõjasangarid olid 1919. a. algul appi rutanud Eestile võitluses iseseisvuse eest, nii tuli samalaadiliste vabatahtlikena mõned kuud hiljemini rida noori, tol ajal veel oma 30-ndais eluaastais olevaid soome õpetlasi, kes andsid oma osa võitlusele ja tööle eesti vaimse iseseisvumise eest, saades eriti teenekaks meie nn. rahvusteaduste rajamisel. Nende silmapaistvate töömeeste rühma kuulus ka prof. A. R. Cederberg, kes 2. juulil s. a. saab 50-aastaseks.

Prof. Cederberg tuli viljelejaks eriti tähtsale ja vastutuslikule teadusealale, saades 1919. a. sügisel Eesti ja Põhjamaade ajaloo korraliseks professoriks ja jäädes sellele kohale Tartu ülikoolis 1928. a. hilissügiseni. Selle ainetekompleksi keskuses seisval Eesti ajalool oli ju küll õigegi kogukas teaduslik pärand. Kuid võõras-

tesse rahvustesse kuulunud uurijate tööviljana oli ta kohandumatu eesti ühiskonna ja rahvuse huvisuundadele. Eesti omad uurijad olid suutnud siin tõmmata ainult üksikuid põhjavagusid. Seda enam — otse loendamatul määral — oli siin sööti ja uudismaid. Õppe- ja uurimisainena ülikoolis oli Eesti ajalugu veel täiesti uudne nähtus. Ja esimeseks olulisemaks küsimuseks kujunes siin, kuidas rajada ja organiseerida seda. Selle probleemi otstarbekas lahendus oli määrava tähtsusega kogu selle ala tuleviku viljelemisele. Siit sai prof. Cederberg oma esimese väga vastutusliku ametialalise ülesande. Sellele seltsis veel rida teisi meie tolaeagseis oludes vajalikke ülesandeid, nagu eraalgatusliku ajalooarrastuse organiseerimine, mitmesuguste hädavajalikkude ajaloouurimise ürituste käimapanek, arhiivinduse korraldamine jne. Kõigi nende ülesannete jaoks oli vaja avarapilgulist ja teovõimsat teadusemeest, kogenud organiseerijat ja suutelist administraatorit.

Prof. Cederberg ühendas kõiki neid võimeid õnnestunud kombinatsioonis oma isikus. Hea kooli saanud Helsingi ülikoolis, siin kaitsnud ka oma doktori-väitekirja, mis käsitles Põhja-Karjala kaubandusolusid poole sajandi kestel pärast Põhjasõja lõppu, oli ta võinud jätkata oma õpinguid ja teostada arhiivuurimisi reas välismaa linnades — Stokholmis, Upsalas, Kopenhaagenis, Berliinis, Dresdenis, Viinis, Pariisis. Et see tema teadusliku isiku kujunemisele aina kasuks oli tulnud, on mõistetav. Juba 1913. aastast oli ta Helsingi ülikoolis olnud tegev ka õpetajana, olles seal Põhjamaade ajaloo dotsendiks. Oma kogemusi oli ta rikanestanud ka ajalooteadusliku ajakirja toimetamise alal, olles juba üliõpilaspõlves pikemat aega tegev „Historiallinen Aikakauskirja“ toimetuses. Suureks kasuks tema kui administraatori võimete väljaarendamisele tuli nähtavasti ka pikemaajaline tegevus Helsingi ülikooli prokantsleri, hiljemini kantsleri sekretärina. Oma selliste väärtuslike kogemuste kõrval oli prof. Cederbergil ka häid isiklikke omadusi, mis olid eeldusiks tema tegevuse viljakusele: eriti väljaarenenud kohusetunne ja andumus oma ala ja ülesannete vastu, tõhus organiseerimisand, kiire kohanemisevõime, suurepärased pedagoogivõimed jne.

Prof. Cederbergi ülesannete hulgas Tartu eesti ülikoolis oli esijärjekordseks rajada ja arendada Eesti ja Põhjamaade ajalugu õppe- ja uurimisainena. Sel alal tema tehtud töö on võib-olla väliselt laiemale publikule kõige vähem nähtav, kuid moodustab kindlasti ühe olulisema osa tema teenetest Eesti kasuks. Selle ala õpetoolide rajamisel, neile ilme ja sisu andmisel oli esimesel Eesti ja Põhjamaade ajaloo professoril üldiselt kindlasti õnnelik käsi. Meie maa mineviku tihe seos naabermaade — üldse Põhja- ja Ida-Euroopa rahvaste ja riikide omaga põhjustab ka selle vastavat käsitlemist. Seepärast oli põhimõtteliselt täiesti õige, et ülikoolis Eesti ajalugu seoti teiste Põhjamaade omaga. Ainult sel alusel

on võimalik meie kodumaa minevikku tundma õppida vajaliku avarusega ja perspektiivsusega. Selle perspektiivi kujundamisel teiste maade poole andis prof. Cederberg sellele erilise skandinaavilise suuna. See oli iseäranis tervitatav, sest just niisuguses orientatsioonis oli meie kodumaa mineviku tundmaõppimist kõige vähem viljeldud. Suurimat huvi suutis prof. Cederberg äratada Eesti ajaloo Rootsi ajastu vastu. Siit on pärit rohke arv tema seminariteemasid, tema algatatud ja õhutatud lühemaid ja pikemaid uurimusi, mis tema õpilaste poolt trükkis ilmunud. Siia kuulub ka enamik doktori-väitekirju ajaloo alalt. Kui meil nüüd on Rootsi aja kohta meie kodumaal põhjalikult teissugune pilt kui poolteist aastakümnet tagasi, siis on see suurel määral selle virgutamise ja suunamise tulemus, mille on andnud prof. Cederberg meie noorema ajaloolaste generatsiooni tööle. Ja kuigi selle kõrval mõned teised ajajärgud ülikoolitöös Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal prof. Cederbergi ajal jäid enam tagaplaanile, näiteks iseäranis Vene ajastu, siis ei saa ometi sellestki kujuneda mingit etteheidet. Oli ju see oluliselt tingitud ka jõudude vähesusest ja muudegi võimaluste piiratusest. Asjaosalisi huvitatuid selgi alal oli prof. Cederberg alaliselt soodustamas ja õhutamasi, kuigi tema enda uurimuslik huvipunkt langes teisale.

Prof. Cederbergi kui Tartu eesti ülikoolis ajaloo alal õppe- ja uurimistöö organiseerija puhul väärivad veel eriti rõhutamist tema tõhusad pedagoogivõimed. Ise meetoodiline töömees, istutas ta meetoodilisuse vaimu oma õpilastesse, nõudes täpsust, põhjalikkust, korralikkust ja teaduslikku ausust. Tema valjud nõudmised tundusid algul vast mõneleegi õppijale liiga pedantsetenagi, kuid seda kõrgemalt hinnati neid hiljemini. Nõudlik õppetöös, oli prof. Cederberg samal ajal alati abivalmis iga oma õpilase suhtes. Individualiseeriva meetodiga teaduseala esindaja, oli ta sama meetodi rakendaja ka teaduslikus kasvatustöös. Õpilased polnud talle mingiks ühetaoliseks massiks, vaid igaüks nendest oli omaette vaadeldav ja koheldav indiviid, kelle isikupärased positiivsed huvid, kalduvused ja võimed leidsid õpetaja poolt arvestamist ja soodustamist. Nii valmis aja jooksul prof. Cederbergi koolist kogukas pere noori eesti ajaloolasi, kes on rakendunud ülikooli õppejõududena, arhivaaridena, keskkooliõpetajatena jne. Selle pere kanda on ka rõhuv enamik teaduslikust uurimistööst Eesti ajaloo alal.

Prof. Cederbergi tegevus eesti ajaloo teaduse viljastamisel ei piirdunud aga kaugeltki üksi ülikooliga, vaid kandus algatuslikult ja juhtivalt ka väljapoole. See oli suurel määral tema teene, et juba 1920. a. kevadel asutati Akadeemiline Ajaloo-Selts, mis on ühtlasi esimene akadeemiline ühing Tartu eesti ülikoolis. Prof. Cederberg oli kuigi oma Tartus viibimise ajal, seega 1928. aastani, selle seltsi esimeheks ja etendas olulist osa selle väljaarendamisel eesti ajaloo teaduse üheks juhtivaks keskuseks. Sama aja kestel

oli ta ühtlasi Eesti Kirjanduse Seltsi Ajaloo-toimkonna juhatajaks. See õnnelik kombinatsioon lõi soodsa eelduse ülesannete ja tööde otstarbekaks jagamiseks ja kokkukõlastamiseks mõlema organisatsiooni vahel.

Akadeemilises Ajaloo-Seltsis ja Eesti Kirjanduse Seltsi Ajaloo-toimkonnas algatati ja teostati prof. Cederbergi ajal rida esimese järgu tähtsusega üritusi eesti ajaloo teaduse alal. Nimetagem neist ainult suuremaid. Juba varakult asuti ulatuslikule suulise rahvatraditsiooni kogumisele. Pärast eelnenud ettevalmistusi ja propaganda-kirjutusi prof. Cederbergi poolt asuti sellele tööle 1923. a. programmi järgi, mis oli muudetud kujul lähedane V. Reimani omaaegsele laiaulatuslikule kavatsusele. Nüüd on see töö, mis teostati kihelkondade kaupa, lõpule viidud ja sellega on päästetud n. ö. viimisel tunnil, kus vana generatsioon on välja suremas ja linnakultuur võimsalt maale sisse tungimas, hulk määratu väärtusega ajaloolist vanavara, mis juba senigi on leidnud rohket kasutamist uurijate poolt.

Teine suurem üritus eesti ajaloo teaduse alal, mis seotud prof. Cederbergi nimega, oli „Ajaloolise Ajakirja“ asutamine. Kuigi selle toimetamistöö pearaskus ei langenud temale, andis ta ajakirjale oma osa algatajana, kaasorganiseerijana, kaastöö hankijana ja agara kaastöölisena.

Kolmandaks suure väärtusega ürituseks eesti ajaloo teadusele ja kogu eesti vaimsele kultuurile kujunes tema algatatud ja suure andumusega organiseeritud „Eesti Biograafilise Leksikoni“ toimetamine. Rajatud 1923. a., jõudis see üritus prof. Cederbergi peatoimetajaks olles 1929. a. oma nelja vihuga lõpule. See oli esimene sellises ulatuses rohkearvuliste kaastööliste osavõtul koostatud kollektiivteos, mis taotles anda peale biograafilise elemendi kokkusurutud ülevaateid Eesti ajaloost ja meie kultuuri erialade minevikust ja olevikust. Teose peatoimetaja oli ühtlasi selle agaramaid kaastöölisi, täites üksi ligemale $\frac{1}{8}$ selle veergudest, kirjutades kogusummas 6225 rida.

Prof. Cederbergi hoolet ja osavõtul sai käima ka Eesti ajaloo bibliograafia ja oskussõnastiku koostamine, mis nüüd on jõudnud oma lõppjärku ja ilma milleta meie ajaloolisel kultuuril puuduksid hädatarvilikumad vahendid.

Suure tunnustusega tuleb lõppeks mainida veel prof. Cederbergi teeneid Eesti arhiivinduse organiseerimisel. Otse tänuga tuleb sel alal nimetada tema viljakandnud püüdeid asutada Riigi Keskarhiiv Tartusse kui ülikoolilinna, kus ta juba senigi on eesti teaduse arengule osutunud hindamatuks aareteallikaks. Edasi võib prof. Cederbergi kui omaaegse Arhiivikomisjoni, hiljemini Arhiivinõukogu esimeest ja mõnda aega ka Riigi Keskarhiivi tegelikkud juhatajat nimetada Eesti arhiivinduse isaks.

Juba esitatudki linnulennulisest loendist prof. Cederbergi täht-

samaist tegevusaladest meie ajaloolise kultuuri istutamisel ja arendamisel iseseisvuseaegses Eestis seigub tema küllaltki imposantne osa sel alal. Sellega võis hakkama saada ainult suure energiaga ja teovõimsusega mees, kelle parimateks omadusteks olid tõhus pedagoogiand ja silmapaistev organiseerimisvõime, mis pääsesid maksvusele ja said viljastavaks. Kuigi tehtud töö olude sunnil kandis mõnes osas ruttamise jälgi ja kujunes laiguti ka varaküpsenud viljaks, oli see üldiselt ometi rajava tähtsusega.

Prof. Cederbergil oli õnn olla juhtivalt tegev ühe tõusva ja vaimsele iseseisvusele püüdma rahva ajalooteaduse rajamisel uueaegseis tingimuses. Sellest järgnevaid ülesandeid püüdis ta haarata ja lahendada suure kohusetunde, andumuse ja armastusega. Ja nii nagu Prantsuse parlament pärast Maailmasõja lõppu andis oma sõjaaegsete suuremate juhtide kohta klassikaliselt lihtsa, kuid seda sügavamalt mõjuva tunnistuse, võime meiegi oma Tartu eesti ülikooli esimese Eesti ja Põhjamaade ajaloo professori töö kohta meie ajalooteaduse alal ütelda: prof. A. R. Cederberg täitis oma ülesanded hästi. Sooja tänu ja tunnustusega mõtlevad tema tegevusele mitte üksi tema rohkearvulised õpilased, omaaegsed töökaaslased ja pärastised järglased, vaid ka laiem ühiskond. Sest teenides eesti teadust, teenis ta ka eesti ühiskonda ja kultuuri, jäädes ühtlasi ka sealpool Soome lahte, oma kodumaal, kuhu ta tagasi pöördus, soojaks ja aktiivseks Eesti sõbraks. Parimad soovid prof. A. R. Cederbergile tema 50-nda sünnipäeva puhul! Neid soove edasi anda käesoleva ajakirja veergudel on veel eriline põhjus, sest prof. Cederberg oli omal ajal ka selle toimetuse liige ja kaastööline.

Hans Kruus.

Zoltán Gombocz †

E. N. Setälä, Kai Donner ning kõige viimati Zoltán Gombocz on meilt lahkunud. Uurali võrdlev keeleteadus on kaotanud üüri-kese aja vältel kolm tulihingelist, tõesti väljapaistvat teadlast.

Zoltán Gombocz sündis 18. juunil 1877. aastal Soproni linnas Ungaris. Oma ülikooli-õpingud sooritas ta Budapestis ning omandas aastal 1899 dr. phil. astme. Pärast seda viibis ta pikemal õpimatkal Pariisis (tegeldes peamiselt foneetikaga), Leipzgis ja Helsingis. Kodumaale tagasi jõudnud, sai ta Báro Eötvös József Collégiumi korraliseks õpetajaks ning a. 1906 Budapesti Ülikooli foneetika eradotsendiks. 1914. a. nimetati ta Kolozvári ja 1921. a. Budapesti Ülikooli uural-altai resp. ungari keeleteaduse korraliseks professoriks. Ta oli Ungari Teadusliku Akadeemia korraline liige ning selle juhatuse liige. Soome-Ugri Selts ning 1930. a. Õpetatud Eesti Selts valisid tema oma auliikmeks. Viimaseil aastail oli ta ka Eötvös-Collégiumi juhataja.

Ületaks kindlasti käesoleva lühikese järelehuüde raame mainida Gombocz'i pikemate või lühemate tööde ja kirjutiste kas või nimesidki: pigemini vaatleme eri probleemistikkude kaupa mõnda tema tähtsamatest töödest.

Gombocz kuulus nende teadlaste hulka, keda huvitasid eeskätt suuremad seosed, kogu keeleteadust haaravad põhimõtted. Ta vaatles töödeldavat ainet alati nagu mingilt kõrgemalt filosoofiliselt vaatekohalt. Tema oli see, kes soome-ugri keeleteaduses esimesena rakendas Paul Hermann'i ning Wilhelm Wundt'i keelefilosoofilisi põhimõtteid. (Vrd. A jelenkori nyelvészet alapelvei (1898), Nyelvtörténet és lélektan (1902—3) jne.)

Loomulikult ei piirdunud ta ainult seoste sedastamisega, vaid oma haruldaste teadmiste abil harrastas ka nende põhjalikku ja meetodikindlat viljelemist. Ta ilmutas häälikuteloos ja foneetikaõpetuses samasugust kompetentsust kui morfoloogia, tähendusõpetuse, lauseõpetuse või etümoloogia alal. Uurimisist häälikutelloo alal on küllaldane mainida vaid ühte, — soome-ugri tüvelõpulisel vokalismi küsimusest —, milline on peaaegu ainus töö sel alal, mida me tänapäev väljaspool igasugust vaidlust tunnustame: 1) ungarikeelsed sõnalõpulisel kõrged vokaalid (*i, ü, u*) kadusid peaaegu türgi mõjustusperioodi, 2) algupärased lahtisemad tüvelõpulisel häälikud muutusid kõrgeiks enne türgi mõjustusperioodi. (Vrd. Magyar Nyelv V 393.)

Mitme uue tuletussufiksi avastamisega (denom. nom. *-r* [vrd. Magyar Nyelv XX 60] ja *-l* [Nyelvtudományi Közlemények LXV 1] ja käändelõpu funktsiooni kindlakstegemisega [M. Nyelv III 222], aitas ta suuresti kaasa morfoloogiliste küsimuste selgitamisele.

Tähendusõpetuse alalt piisab vahest mainida tema sisukat teost „Jelentéstan“ aastast 1926.

Kuid ka lauseõpetuslike küsimuste lahendamine oli tema huvi- piirkonnas. Oma inauguraalkõnes „Mi a mondattan?“ (M. Nyelv XXV 1) rajab G. uued alused lauseõpetuslikule süsteemile.

Seejuures võime siiski tema lemmikalaks pidada etümoloogiat. Gombocz'i on siin juhtinud üldiselt kaks põhimõtet: 1) Üksikute soome-ugri keelte võõra päritoluga sõnade kindlakstegemine (vrd. A vogul nyelv idegen elemei 1898, Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletének eredetéhez 1902, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache 1912 jne.), 2) Ungari keele täieliku sõnavara kogumine ja algupära määramine. Surm takistas teda aga tema viimast suurimat üritust lõpetamast. Suurteos „Magyar Etymologiai Szótár“, mida ta kirjutas ühes János Mellich'iga, valmis vaid XI vihuni.

Veel meie sajandi algulgi oli paljuvaieldud ja selgitamist vajavaks küsimuseks ungarlaste varasema elupaiga ning rännakute lahendamine. Sellegi küsimuse lahendamises on Gombocz'il määrav osatähtsus. Ta rekonstrueeris filoloogilisel alusel ungari ürg-

ajaloo mitu sajandit ning ungari keeles leiduvate vanabulgari-keelsete laensõnade varal ta näitas, et ungarlased võisid V—VII sajandil asuda ainult Volga ja Kaukasuse vahelisel maa-alal. (Vrd. Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, lk. 186—208, ja A bolgár-kérdés is a magyar hümmonda, M. Nyelv XVII 15.)

Tungal, millega suur teadlane soome-ugri keeleteaduse nii paljusid varjatud küsimusi nii veenvalt oli valgustanud, on nüüd igavesti kustunud. Ja meie, kes oleme kutsutud töötama edasi alal, millele tema oma elu oli pühendanud, tunneme veel kaua selle tungla kustumisest asendamatu kaotust.

J. Györke.

„Ignati Jaak“.

Villem Reimani sekeldusi saksa kirikutegelastega rahvusküsimuses.

Praegu, mil oleme elanud juba 17 aastat oma rahvusriigis ning mil rahvusküsimus on tõusnud elavamalt kui kunagi varemini päevaprobleemiks, poleks vist huvituseta ilmeka näite varal demonstreerida aegu 30—40 aastat tagasi, et näha, kui kitsas oli siis võimalus avalikuks mõttevahetuseks sellest ainest, ühtlasi kui raske oli tollal ergutada rahvustunnet ja võidelda noil ajal nii tavalise ümberrahvustumise vastu, sest et seda tegevust takistati ja valvati kahelt poolt.

Eriti oli Villem Reiman aktiivse töö- ja löögimehena üks neid harvu kirikuõpetajaid ja avalikke tegelasi, kes oma rahvusliku teotsemisega oli pinnaks silmas niihästi vene võimudele kui kodumaa sakslastele. Oma ameti algupoolel tuli tal aastate kaupa elada otsekui püssirohuvaadi otsas hulgaliste kaebuste ja kohtuprotsesside tõttu oma liigjulgete jutluste ja samuti kiriklikkude talituste pärast apostl. õigeusuliste ja luteriusuliste vahel, mis ulatusid senatini ja milledest kõige kardetavam lõppes juhuslikult armuandmise korras uue troonile astuva keisri poolt. Hiljemini muutus ta venelaste suhtes ettevaatlikuks. Ka suurte eesõigustega varustatud kodumaa sakslusega, eriti aga kadakasakslusega, oli ta alaliselt pinevas võitlusasendis. Siitki kujunes üks raskem konflikt, mis arenes visaks positsioonisõjaks eesti ja saksa rahvusliku rinde vahel, kus väejuhtidena toimisid ühelt poolt noor V. Reiman, teiselt poolt vana kindralsuperintendent F. Hollmann.

V. Reimani isikus on meil tegemist haruldaselt puhtahingelise, selgepäise ja sirgjoonelise ning põhjani läbimõeldud maailma-vaadet eviva reaaliidealistiga, kes oli rahvuslane selle sõna kõige positiivsemas mõttes, kes ei teinud tühje sõnu rahvuselusest, vaid kelle elu ja toiming oli rahvuslikult eeskujulik. Ta tarvitab igat

vahendit eestlaste rahvustunde ergutamiseks, ulatades oma tegevuse niihästi üle vaimsete kui majanduslikkude elualade. Ta õhutas ka sõnadega, aga need sõnad polnud õõnsad — ta oli üks neid haruldasi kõne- ja sulemehi, kelle sõna mõjus, vaimustas, meelsust kasvatas ja teole ergutas. Seejuures leiutas ta otse algupäraseid väiteid rahvuse alalhoiu kaitseks, nagu näeme alamal.

Järgnevas jälgimegi mainitud dramaatilist episoodi V. Reimani pingelises elukäigus, ta sekeldust balti-saksa kiriklikkude ringkondadega kirjutise pärast „Ignati Jaak“ (1898), mis ähvardas tal maksta kirikuõpetaja koha. Esitatavad materjalid on kahevõrra huvitavad — ühelt poolt V. Reimani enda (ja ta lähema sõpruskonna) vaadete selgekujulise (ehkki diplomaatlikult sõnastatud) fikseeringuna, teiselt poolt tollaegsete olude ja balti-saksa vaateviisi iseloomustusena ¹⁾).

1890. aastal oli V. Reimani muude kirjandus- ja kultuurilooliste uurimuste kõrval käsil essee B. G. Forseliusest, eesti rahvakooli rajajast Rootsi ajal XVII sajandi lõpul, mille kavatses avaldada E. Üliõpilaste Seltsi albumis. Sellega ühenduses soovis ta selgitada ka Forseliuse õpilase, Kambja kihelkonna Palupera mõisa pärisorja poja, pärastise Kambja köstri Ignati Jaagu elulugu. Pärisorjuse ajal oli vaba, oma aja kohta haritud ja nõndaõelda intelligentsi hulka tõusnud eestlane haruldus, mistõttu on arusaadav V. Reimani huvi tema eluloo vastu. V. Reiman pöördus tollaegse Kambja õpetaja J. Renniti poole palvega sealsed kirikuraamatud läbi vaadata ja Ignati Jaagusse puutuvad teated temale saata. Kirikuõpetaja Rennit saatis kahes kirjas (1. V 1890 ja 18. VI 1890) ²⁾ mõningaid teateid, peamiselt 1720. a. visitatsiooni protokollil põhjal. Ühtlasi lisas ta, et Ignati Jaagu järglasist Kambja kihelkonnas midagi teada ei olevat.

1895 ilmus V. Reimani sulest kirjutis „Bengt Gottfried Forselius“ ³⁾ ja 1898. a. sügissuvel 14-leheküljeline erikirjutis „Ignati Jaak“ ⁴⁾. Viimase kirjeldab V. Reiman Ignati Jaagu päritolu, õppimist Forseliuse seminaris, ta käiku Rootsi kuninga juurde, köstriametit pidamist Otepäas ja Kambjas, jutustab tema perekonnast ja oma rahvusest ära pöördunud järeltulijaist ning lõpetab kirjutise järgmiste lausetega:

Võib arvata, et pärastine köstrite- ja õpetajateperekond Ignatius, mis nüüd ammu otsa lõpnud, Ignati Jaagu liha ja veri on. Need endised „mitteinimesed“ ei tahtnud aga nüüd muidugi enam „mitte-saksad“, s. o. eestlased

1) See episood pole kirjanduses mitte hoopis tundmatu, seda on enne möödaminnes käsitletud, näit. V. Ernitsa ja P. Põllu poolt (vt. *Sirvilauad* 1916, brošüür *Villem Reimani mälestuseks* 1924, lk. 12—13, ka *Eesti Biograafiline Leksikon*, lk. 419).

2) EK1A, EKS, Reiman 21.

3) *EÜS-i Album III*, lk. 7—52.

4) *EÜS-i rahvakalender Sirvilauad* 1899, 1898, lk. 35—48.

olla, vaid said südasksteks. Sellepärast ei ole Eesti rahva tähtsamatul põhjust nende käekäiku pikemalt järele uurida. Meie kodumaal on alati auuasjaks peetud, kui pärisrahvaste kõrgema haridusega pojad ja tütreid Jumala neljanda käsu ära unustasivad ja võerastega kokku sulasivad. Sellepärast on nemad ka neljanda käsu töotusest ilma jäänud: „Et sinu käsi hästi käib ja sina kaua elad maa peal.“

Ses lõikes väljendatud mõttekäigu võib võtta kokku järgmisse kuude punkti: 1. hilisem Ignatiuse suguvõsa põlvneb arvatavasti Ignati Jaagust; 2. see suguvõsa on ammu välja surnud; 3. enne seda nad saksastusid; 4. meie maal on kõrgema haridusega eestlased ikka võõrastega kokku sulanud, seega unustades neljanda käsu; 5. seetõttu on nad ilma jäänud neljanda käsu töotusest („et sa kaua elad maa peal“) ja nagu samataoliseks karistuseks on Ignatiuse suguvõsagi lõppenud; 6. eestlased on pärisrahvas meie maal, sakslased võõrad.

Nagu näeme, on V. Reiman siin, neljandat käsku avaralt tõlgitsedes, avastanud õige algupärase ja tõhusa usundliku motiivi saksastumise vastu (oma rahva ja keele tahtlik kaotaja eksib neljanda käsu vastu ja ta suguvõsa lõpeb maa pealt). Selle mõttekäigu järjekindlam edasiarendus ja levitamine oleks ehk võinud pakkuda eesti rahvuslikule liikumisele tugevat usundlikku tuge.

See V. Reimani kirjutise tsiteeritud lõpposa mõjus aga saksa ja saksastunute ringkonnas otsekui torge erilaspeassa. Esmalt reageerisid vihaselt mõned Ignatiuse perekonnaga suguluses seisvad saksa soost isikud, kuid nende kaudu laienes pahameele- ja hukkamõistutorm juhtivaisse vaimulikesse ringkondadesse ja teataval määral kogu saksa seltskonda.

Juba 17. IX 1898 kirjutas end. superintendent ja pastor A. H. Haller Märjamaalt V. Reimanile terava kirja. Ta leiab kirjutises „Ignati Jaak“ avalikku laimu ja teotust lugupeetud perekonna kohta. V. Reiman ei teadvat ega tõestavat, et õpetajateperekond Ignatius Ignati Jaagust põlvneb, ometi pilduvat ta seda perekonda kividega. Tema seisvat selle perekonnaga lähedais sugulusside-
meis ja võivat öelda, et see perekond pole sugugi välja surnud, vaid elab rohkearvulisena priskesti edasi, „ega ole tal kindlasti mitte vähem väljavaadet kaua maa peal elada kui Reimani perekonnal“. Terve see Ignati Jaagu lugu kõlavat tema meelest kaunis muinasjutuliselt. Ning ta lõpetab kirja järgnevalt:

Ma nõuan, et Teie seletuse annaksite, milles oma sõnad tagasi võtate ja nende pärast kahetsust avaldate, selle seletuse ühes eesti ja ühes Tallinna saksa lehes avaldate ning sõnastuse teksti mulle enne teatavaks teete. — Peaksite Teie seda mitte tegema ega rahuldavat seletust mitte andma, siis jätan endale vabaduse tarbekorral kompetentsemas kohas samme astuda⁵⁾.

Kirja toon, nõudmise alandavus ning ähvardus nähtavasti tõsiselt pahandasid ja ärritasid V. Reimani, kelle võitlejaiseloom sää-

5) EKIA, EKS, Reiman 15.

rast kohtlemist ei talunud. Reimanis oli nii palju paandumatut kindlust, murdumatut kangekaelsust oma veendumuste kaitsmisel ja sisemist uhkust, et viimase nõudmise täitmisest tema poolt juttugi ei võinud olla. Ennem laskis ta end murda kui alandada. Aga ta oli ka küllalt teravmeelne, osav ja ennastvalitsevalt diplomaatlik, et oma seisukohti kaitsta — ja nii on ta oma eluajal kõigist sekeldusist ikka terve nahaga pääsenud.

Praeguselgi korral taipas ta küllalt õieti tema vastu sihitud nõudmise ja ähvarduse kardetavust ja talle oli selge, et enesekaitse peab olema põhjalikult kaalutud ja mõjuv.

V. Reiman sõitis Tartu, et vastuse asjus nõu pidada oma lähima sõbra Jaan Tõnissoniga, nagu seda ikka tehti tähtsamatel puhkudel vastastikku. Oli vaja vastata nii, et positsioon oleks kaitstud ja vastus juriidiliselt põhjendatud. Üheskoos on konfereeritud, mida ja kuidas vastata. Seejuures moraalseid ja kultuuriloolisi vastuväiteid on esitanud peamiselt V. Reiman, juriidilisi motiive J. Tõnisson. Peale konfereerimist on V. Reiman palunud J. Tõnissoni kui juristi ja vilunud vaidlejat ning apologisti vastus sõnastada. Samal kombel toimiti ka nädalat kolm hiljemini, kui oli vaja samas asjas vastus koostada kindralsuperintendent Hollmannile ⁶⁾). Mitte just oluliste parandustega on V. Reiman need redaktsioonid ka ära saatnud, nagu näitavad V. Reimani kirjakogus nii J. Tõnissoni kui V. Reimani jt. käekirjas säilinud mustandid ⁷⁾). Et neis kontseptides mitte V. Reimani enda sõnastus mõõduandev pole, see nähtub juba kirjade pikkadest ja keerukatest lauseperioodidest, mis võõrad V. Reimani lühilauseilisele, lihtsale stiilile.

A. H. Hallerile läkitatud pikem vastus on dateeritud 24. IX 1898 ja selle mõttekäik on järgmine:

Tema, V. Reiman, peaks küll kõige järsemalt välja astuma kirjas avalduva tooni ja tema isiku ning tema ajaloolise tõepüüde pihta suunatud põhjendamatu laimu vastu, ent pieteeditundest kodumaa evangeelse kiriku teenerikka esindaja kohta on tema kui noorem sunnitud kõigest sellest vaikima ja ainult puhtasjaliku seletusega piirduma. Ta on oma kirjutise veelkord läbi lugenud ega ole sellest parimal tahtmisel mingit avalikku teotust Ignatiuse perekonna vastu leidnud. Kui miski, siis on selle puhtajaloolise kujutuse kirjutamisel just teotuse mõistesse kuuluv haavamise kavatsus puudunud, sest igale erapooletule lugejale peaks olema päevselge, et ta tubliit Ignati Jaaku suure armastuse ja südamliku osavõtuga on käsitelnud. Kui ta aga selle põhjenduseks, miks ta loobub eesti lugejaile Ignati Jaagu järglasist jutustamast, tähelepanu sellele juhib, et nad oma rahvast võõrdusid, siis ei sisaldata see veel mingit isiklikku viha Ignatiuse perekonna vastu; on

⁶⁾ J. Tõnissonilt isiklikult saadud andmed.

⁷⁾ EKIA, EKS, Reiman 12.

vaid püütud teadusliku kriitika ja ajalooliste nähtuste kõlblise väärtushinnangu teel üldmaksvale tõele jõuda. Üldmaksvatele otstustele peab ju ajaloolane jõudma üksiknähtuse sidumise teel muude samataoliste nähtustega. Talle on seetõttu täielik mõistatus, kuidas säärasest objektiivsest ajaloolisest hinnangust võidakse välja lugeda avalikku laimu. Küll on see Ignati Jaagu järglaste puhul konstateeritud võõrdumine oma sugurahvast põhjust andnud tähelepanu juhtida veel tänapäev eestlaste juures sageli ettetulevale patustamisele neljanda käsu vastu. See ajaloolisist andmeist imandatud tähelepanek polevat aga sihitud kellegi üksiku perekonna vastu ja sisult polegi see mingi laim ei Ignati Jaagu ega sama vähe ta ammusurnud järglaste vastu,

vaid sel on olnud eranditult ja üksnes see eesmärk, teritada praegu elava põlve südametunnistust ja ergutada teda täitma jumalikkude armastuse ja austuse käsku oma sugurahva vastu, et selgi teel pedagoogiliselt mõjuda laiemasse hulkadesse, mis mitte ainult täiesti kokku ei käi kristliku koguduse jumalasõnakuulutaja ametiga, vaid mis on koguni ta kohus, millest ei peaks ükski jumalasulane tagasi hoiduma, kel võimalust on oma rahvale ka kirjasõna kaudu rääkida.

Et sellise ajaloolis-religioosse tõe kuulutamine oleks kuulmatu laim pastor Halleri lähedaste sugulaste vastu, selle väitmiseks polevat vähematki alust, sest nende põlvnemist Ignati Jaagust pole keegi väitnud, veel vähem ürikuliselt tõestanud. Peaks aga tema oletus Ignati Jaagu järglaste väljasuremisest dokumentaalselt ümber lükatama, siis on ta valmis seda eksimust ajaloolise tõe huvides avalikult tunnistama ja sellest „Sirvilaudade“ lähemas aastakäigus üksikasjalisemalt kirjutama.

Enesestmõistetavalt ei tohiks aga kellelegi pähe tulla üht võimalikku eksimust ajalooliste faktide edasiandmisel arvata temale mingiks kõlbliseks puuduseks, mis kohustaks teda seletust andma või koguni oma väiteid avalikult tagasi võtma. Peaks aga austatud pastor oma nõudmise juurde jääma ja temalt ta parema teadmise ja südametunnistuse vastu seda nõudma, siis tähendaks see seda, et talt nõutaks kõlblusvastast tegu, millega tema, V. Reiman, kunagi nõus ei ole ⁸⁾).

Nagu arvata võib, ei leppinud pastor Haller selle seletusega ja astuski samme „kompetentsemas kohas“. Nimelt kaebas ta Reimani peale kõrgemale vaimulikule ülemusele, kindralsuperintendent F. Hollmannile Riias, ja sellelt saabus Reimanile peagi noomiv ja ulmatiivne kiri, dateeritud Riias 13. X 1898 ⁹⁾).

F. Hollmann (s. 1833), kes oli noores eas 14 a. Rõuge koguduse õpetaja ja hiljemini 13 a. vallakooliõpetajate seminari direktor Tartus, sai kindralsuperintendentiks 1889. a. J. K[õpp] iseloomustab teda ses ametis järgmiselt:

8) EKIA, EKS, Reiman 12.

9) EKIA, EKS, Reiman 16.

Kirikumehena ja eriti Liivimaa kiriku vaimuliku juhina ligines H. tuttavale kirikuvürsti tüübile: varustatud raudse tahtega pani H. ennast järjekindlalt maksma kirikus, juhtides kirikut täielikus kokkukõlas „maapolitikaga“, mis „maakirikus“ nägi üht rahva kasvatuse tegurit ajalooliselt kujunenud Balti omapärase poliitilise ja ühiskondliku seisukorra muutmatault alalhoidmise sihis. Seejuures olid mõõdapäästamatud kokkupõrked kodumaa võimu-vahekordades põhjalikke muutusi ja uuendusi taotlevate eesti ja läti iseteadlikkude püüetega. H-i selge vaim ja tasakaalus isik suutis ometi ära hoida järskude lõhede tekkimist kirikus¹⁰).

Kindralsuperintendent mainib oma kirjas kõigepealt mõningaid Ignatiuse-nimelisi isikuid V. Reimani väite kummutamiseks, nagu oleks see sugukond ammu välja surnud. Siis asub ta enda kui kirikujuhi seisukohalt keskseima punkti — 4-nda käsu tõlgitsemise — juurde. V. Reimani vaatekoht, et oma rahvuse kaotamine ja sulamine võõrastega on eksimus jumala neljanda käsu vastu ja et sellised eksijad jäävad ilma jumala töotusest, see olevat Issanda Jumala kui kohtuniku eesõigussisse segamine. Järgnevad noomitused ja ultimaatum:

Teie olete kui evangeeliumi kuulutaja meie ev.-lut. kiriku teenistusse kutsutud ja seatud. Mis Teie aga selle publikatsiooniga olete teinud, see ei ole kokkukõlas Teie ametiga, mis nõuab lepituse kuulutamist, mitte rahvusliku poliitika ajamist. Ärge unustage mitte, et ka Teie, härra pastor, Jumala ees aru peate andma iga asjata sõna eest, mis Te rääkinud või kirjutatud olete! Kuidas mõtlete Teie sellegi kirjutisega, mis ka muidu on täis teravusi ja jõledaid märkusi, Issanda Jumala ees hakkama saada... Ja pealegi ei seisa Teie seal mitte omal käel kui eraisik; kui Kolga-Jaani kirikuõpetaja kuulute Teie Liivimaa vaimulikkude ühendusse, kelle liikmena Teie kogu luterliku pastorkonna kaaskannatajaks kisute. Oma ametivendade ees ei suuda Teie mitte vastutada, mis Teie siin 48. leheküljel kirjutatud olete, sest Teie olete paljude teiste seas, kes mitte nimepidi pole mainitud, ka tublisid ja vagasid evangeeliumi teenreid teotanud, näiteks vana Keima praostit Ignatiust, vana praostit ja konsistooriuminõunikku dr. theol. Adalbert Willigerodet. Teie fanaatiline seismine eesti rahvuse eest on Teid niisugustele kallaletungidele ahvatelnud. Nemad ei saa Teile siin maa peal küll enam vastata, aga Teie saate neid kõiki, kes Teie sõnade läbi nii raskesti puudutatud, ometi kord Jumala aujärje ees kohtama. Ja siis?

Ma apelleerin Teie kui pastori ja kristlase südametunnistusele ja tuletan Teile meelde mulle kollokviumil Valgas 10. XII 1890 kadunud õpetaja Paul Undritz'i juuresolekul antud vastust, et Jeesuse Kristuse evangeelium kõrgem on kui rahvus ja et ev.-lut. usu koguduse õpetaja meie maal enne kõike just kutsutud on õpetaja olema kõigile ta kihelkonna piiridesse kuuluvaile hingedele, ükskõik missugune on nende rahvus.. See vaateviis pole Teile Teie artikli „Ignati Jaagu“ põhjal otsustades mitte enam omane. Kuhu olete Teie ometi mainitud kollokviumist saadik jõudnud!

Teie olete patustanud mitte ainult Ignatiuse perekonna vastu, vaid ka ev.-lut. usu kiriku vastu meie kodumaal, Teile usaldatud ameti, jumala sõna ja koguni Jumala enda vastu! Pöörge meelt ja jätke siitpeale maha niisuguseid pahandusi sünnitamast, sest sellega teete Teie ennast ise kõlbmatuks Jeesuse Kristuse evangeeliumi kuulutajana. Ja mispärast peab siis just Teie juures tõeks minema, mis Issand Matt. 5, 13 ähvardades maa soolast räägib?

¹⁰) *Eesti Biograafiline Leksikon*, lk. 140.

Kuidas tahate Teie nüüd, härra pastor, tekitatud pahandust, ja see on nüüd must-valgel meie ees, heaks teha? Ma panen Teie südametunnistusele küsimuse, et Teie neil asjaoludel kas avalikult kahetsete, mis Teie avalikult olete eksinud, või lahkute ametist, mis ometi eluilmas säärase rahvusliku teotsemisega kokku ei sünni. Issand lasku Teid õiget vastust leida, mis tema meele järgi on!

Nagu mainitud, järgnes sellelegi kirjale V. Reimani sõit Tartu ja konfereerimine J. Tõnissoniga; samuti sellelegi kirjale koostas vastusevisandi J. Tõnisson, võttes kokku konfereeringul väljendatud mõttekäigud. See vastus on koostatud eriti hoolikalt, põhjalikult ja diplomaatlikult — nagu näitavad säilinud mustandid — oli see ju V. Reimani seisukohalt otsustava tähendusega endakaitsekiri.

Kohe alguses ütleb V. Reiman, et ta sisima veendumuse järgi käies kumbagi kindralsuperintendendi ettepanekut täita ei võivat. Avalikult kahetseda võiks ta ainult siis, kui ta endal mingit süüd tunneks. Kui kindralsuperintendendi poolt mainitud Ignatiuse-nimelised isikud tõesti Ignati Jaagu järeltulijad on, mida seni kusa-gilt poolt pole tõendatud, siis oleks möödaminev märkus nende ammusest väljasuremisest tõepoolest ajalooline eksimus, kuid igal juhul mitte mingi patustus Ignatiuse perekonna vastu. Tema väide, et oma rahvuse salgajad neljanda käsu töotusest ilma jäävad, „on täiesti kooskõlas jumala sõnaga ja seda järeldust võib väga hästi tarvitada teadlikult oma rahvuse salgamise kui ajaloolise nähtuse kohta...“ Pealegi ei saavat tema artiklist sugugi järeldada, nagu igauks, kes võibolla paratamatus ajaloolises protsessis või ümb-ruse paratamatu surve all oma rahvuse ja emakeele on kaotanud, rääkimata nende järeltulijaist, satuks selle jumala käsu needuse alla. Tema on sõnadega „neljanda käsu ära u n u s t a n u d“ rõhu-tanud just seda, et karistuse ähvardus ainult selle kohta maksab, kes kõrgemale haridustasemele jõudes häbeneb seda rahvast, kellest ta võr-sunud, ja kes ilgeb oma päritolu maha salata, kuna ta ometi kohustatud peaks olema temale kõrgema hariduse kaudu osaks saanud kultuurivilju oma vähem edasijõudnud suguvendadele edasi andma.

Et Ignati Jaagu järglased niisuguses ümberrahvustumises süüdi oleksid, seda polevat ta mitte väitnud, küll aga olevat ta Ignati Jaagu juhtu tarvitanud lähtepunktiiks, et

ühele oma rahva pärispatule tähelepanu juhtida, mis tänapäev õige levinud on, ja olevikupõlvele südamele panna, neljandat käsku hoolsamini pidada, pealegi kus olukord eestlastele tänapäev palju soodsam on kui 150 aastat tagasi, mil sõnad mittesaks ja harimatu olid identsed... Oma arvamuses, et ümberrahvustumine ilma sundivate ajalooliste põhjusteta ühes teadliku ja avalikult väljendatud põlgusega oma sugurahva vastu ja viimase ära-salgamisega on patt neljanda käsu vastu, mis jumala karistuse välja kut-sub, olen peale isikliku kõnelust mu akadeemilise õpetaja prof. Al. von Oettingeniga veel kindlamaks saanud... Niisuguse ümberrahvustumise vastu häält tõstma tunnen ma end mitte ainult õigustatud, vaid Jeesuse Kristuse evangeeliumi sulasena otse kutsutud. Niisugune autoriteet nagu Aleksander von Oettingen juhtis veel meie viimasel kohtamisel tähelepanu sellele, kuidas ta meile kui oma õpilastele ikka ja alati südamele pannud,

et neljas käsk nõuab mitte ainult isa ja ema, vaid ka isa maa ja ema keele austamist.

Etteheitele, nagu levitaks tema meelekirjedust ja ajaks rahvuslikku poliitikat, ei andvat pidet ta senine tegevus üldse ega ta kirjutis „Ignati Jaagust“ eriti, sest

kõigi enda otsustuste juures olen end alati juhtida lasknud ainult ajaloolisest tõest, niivõrra kui allikad seda järeldada on lubanud. Rahvuslikust tegevusest olen alati hoidunud. Igasuguse marurahvuslikkuse mõistan ma ebakristlikuna ja ebakõlblikuna hukka. See viib iga rahva saatuslikule eksiteele, viib ta hukatuse kätte vahele. Küll aga olen selle eest hooft kandnud, et puhketundidel jõudumööda kaasa töötada eesti rahva rahvuslike varade kasvatamiseks ja kaasa aidata jumala poolt minu sugurahvale antud omapära edasiarendamiseks kristlikul alusel. Säärane tegevus on väga hästi ühendatav minu kui evangeelse kiriku teenri seisukohaga ametis, kus lepitust peab jutlustama. Printsipiaalselt kõrvaldab säärane töö rahvaelu läbiimmutamiseks püha haputaignaga ja evangeeliumi soolaga igasuguse šovinismi, in praxi ei takista see mind mitte pastor olemast kõigile minu kihelkonnas elavaile hingedele, vere peale vaatamata. Pealegi on minu kirjanduslik tegevus pea eranditult juhitud olnud meie kiriku mineviku ja eesti rahva religioosse arengu valgustamisele. Meie kodumaa kiriku mineviku põhjalikum tundmine on isikliku kogemuse järgi mu ametialalisele tööle kasuks olnud. Sel vaatekohal asusin ma 1890. a. Valgas, samal seisukohal asun ma ka nüüd.

Ametist ei tahtvat ta mitte lahkuda, sest et ta enda arvates ametinõuete vastu pole eksinud. Eriti ei näe tema „Ignati Jaagu“ nimelises kirjutises mingit patustamist ei evangeelse kiriku vastu meie kodumaal, ei oma ameti ega veel vähem jumala sõna või jumala enda vastu, nagu väitnud kindralsuperintendent. Sellele otsusele on ta jõudnud põhjaliku järelemõtlemise järgi. . . „Teisiti ma ei või, sest et mu südametunnistus mind teisiti toimida ei luba. . .“ Ta lisab kirjale koopiad Halleri kirjast endale ja enda vastusest Hallerile ¹¹⁾).

Juba on konflikt E. Üliõpilaste Seltsi ringkonnas laiemalt tuttavaks saanud. Paar päeva enne V. Reimani vastuse ärasaatmist Fr. Hollmannile, 24. oktoobril, on kirjutanud J. Hurt Peterburist V. Reimanile julgustava kirja ^{11-a)}), milles ta ühineb Reimani vaadetega neljandale käsule. Kas V. Reiman selle enne veel kätte sai, pole teada. Hurda lühike ja selge kiri on järgmine:

Armas ja kallis vend!

Minu poeg Rudolf kirjutab meile Tartust, et Sind „Ignati Jaagu“ pärast valju tsensuura alla on võetud. Ära karda mitte, kallis vend! Meie oleme kõik Sinu poolt ja mina usun, et ka Jumal Sinu poolt on. Kui pikalt Sinu jutustus täiesti ajalooline on, vastad Sa ise. Aga see süda ja hing, mis Sinu kirjutusest paistab, on ka meie oma. Sinu jutustus seisab neljandama käsu põhja pääl ja sell käsul on töötus. Ka põrguleer ei jõua seda käsku ja töötust ümber lükata. Ka Sinu jutustuse toon ärgu kartku inimeste kohut, sest kiri ütleb (Salom. õp. s. 30, 7): „Silma, mis Isa hirvitab ja ei taha oma ema sõna kuulda, peavad kaarnad jõe ääres välja nokkima

¹¹⁾ EKIA, EKS, Reiman 12.

^{11-a)} EKIA, EKS, Reiman 16.

ja kotkajad ära sööma". Mina rõõmustan Sinu tunnistuse pärast ja annan Sulle kaugelt suud.

Sinu ustav

J. Hurt.

Et V. Reiman ise kallaletungi üsna tõsiselt pidas, näitab seegi, et ta mõtteosaliselt otsis kaugemaltki ja mõõduandvamaist ringidest kui isiklikkude sõprade seast. Oli selge, et peakallaletung sünnib dogmaatilisel alusel, seepärast oli tal eriti tähtis kuulda autoriteetsete isikute arvamist neljanda käsu tõlgitsemises. Kuulsime eespool, et ta prof. Oettingeni on külastanud ja viimane on ta vaatekoha õigeaks tunnistanud.

Dateerimata kirjamustandist, mis kirjutatud peale kindralsuperintendendi kirja saabumist, ilmestati Tartu ülikooli vabameelsetele usuteaduse prof. Kvačala'le¹²⁾, selgub, et Reiman ka teda on isiklikult käinud otsimas, et temaga suusõnal kõnelda kodumaa usuelust ja enda isiklikust konfliktist, ent teda mitte kodust leides kirjutab temale. Ta alustab tänu ja hinnanguga prof. poolt saadetud raamatust *Fünzig Jahre im preussischen Hofpredigerdienste*, kirjutab pikemalt meie herrnhuutlikust liikumisest ja rõõmib lõpu poole osavalt sisse ka oma asja: Liivimaal on olnud aegu, kus kirik herrnhuudis oma hädaohtlikemat vastast on näinud ja kõigi abinõudega selle vastu võidelnud. Erapooletul kirikuajalool seisab alles ülesanne ees uurida, kas see võitlus välja kasvas Kristuse vaimust või kirikupoliitilisest huvist. Kirikupoliitika on meie maal küllaltki veidraid õisi ajanud. Tema võivat kõige viimase aja isiklikest kogemustest jutustada asju, mille üle prof. härra mitte vähe ei imestaks. Mida tema kui evangeeliumi usu õpetaja oma kohuseks on pidanud, nimelt meelde teritada neljandat käsku, mille järgi mitte ainult isa ja ema, vaid ka isamaad ja emakeelt austada tuleb, seda pidavat tema ülemus patustamiseks evangeeliumi kiriku, oma ameti, jumala sõna ja jumala enda vastu ja panevat talle ette ametist lahkuda.

Prof. Kvačala vastab sellele kirjale 31. oktoobril¹³⁾. Ta on vahejuhtumiga J. Tõnissoni jutustuse kaudu tuttav. Tema arvates võitlevat eestlased õige asja eest, kui nad nõuavad oma keelele üheõiguslust kirikus, kogudusile õigust õpetajate valimisel, emakeelset rahvakooli. Ta avaldab V. Reimanile vahejuhtumit puhul tõsiselt kaastundmust ja soovib, et V. Reiman ennast neist ähvardusist ja mõistaandmisist ei laseks ärritada, et tuleb õilsam olla kui vastane.

Teiselt poolt jätkub pealetung.

Tubli hilistumisega novembri algul protestib Tartu Maarja õpetaja P. Willigerode „auväärse perekonna pieteeditu avaliku auhaavamise vastu“ V. Reimani poolt. Tema vanaema olnud Igna-

¹²⁾ EKIA, EKS, Reiman 13.

¹³⁾ EKIA, EKS, Reiman 18.

tius, seega polevat see perekond mitte välja surnud. Ignatiuste saksastumine olnud ajalooline paratamatus, mistõttu küsimust ei võivat olla eksimisest neljanda käsu vastu¹⁴).

V. Reiman vastab 10. XI, korrates Hallerile ja Hollmannile saadetud vastuste mõttekäike¹⁵).

P. Willigerode ei rahuldu V. Reimani vastusega, vaid kirjutab 18. XI uuesti¹⁶): V. Reiman püüdvat dialektilise arutlusega asja siluda, vaidleb vastu V. Reimani poolt tarvitatud mõisteile „pärisrahvas“ ja „võõrad“ jm. V. Reimani vastus sellele kirjale pole säilinud.

Veidrasse ossa satub selle tüli puhul Kambja õpetaja J. Rennit, kelle käest V. Reiman, nagu kuulsime, osa andmeid Ignati Jaagu kohta sai. Ta avaldab umbes samal ajal „Postimehes“¹⁷) J. R. nimetähtede all arvustise V. Reimani kirjutise „Ignati Jaagu“ kohta, püüdes Kambja kirikuraamatute andmeil lükata ümber mõningaid V. Reimani väiteid: Ignati Jaak olevat surnud mitte umbes 1744, vaid täpsalt 1741; kroonika ei teadvat midagi Ignati Jaagu pojast Juliusest Kambja köstrina; neljanda käsu töotusest ilmajätmine olevat Ignati Jaagu järglaste suhtes ülekohus, sest need polevat mitte välja surnud, ka mitte sakslasiks saanud, vaid Vana-Kuuste taludes leiduvat küllalt Ignatseid, kes elavat priskelt ja ongi ehk Ignati Jaagu järglased.

V. Reiman vastab J. Rennitile mõni päev hiljemini samas lehes¹⁸) asjalikus, ent ometi karistav-pilklikus toonis, näidates, et J. R. poolt ekslikuks väidetud andmed tema töös on talle saatnud Kambja õpetaja J. Rennit 1890. V. Reiman tarvitab oma kirjutises silmatorkavalt sageli lähestikku nimetähti J. R. ja nime J. Rennit, et lugeja tajub pilklikku sidet nende vahel.

J. Renniti ülesastumist aitab ehk seletada asjaolu, et ta abiellumise kaudu oli siirdunud saksa ringkonda (oli õp. E. Paslack'i väimees) ja oli niiviisi ise samasugune rahvuslik ülejooksik, keda V. Reimani kirjutis eeskätt pidi tabama.

Teiselt poolt saabub samaaegselt seisukohavõtteid, poolehoiuavaldusi ja informatsiooni ka pooldajailt ja sõpradelt. Nii kirjutab Otepää õp. B. Sperrlingk 24. XI V. Reimanile julgustavalt ja lohutavalt tema vastu käima pandud aktsiooni puhul. Ta arvab teadvat, et Ignatiused on meesoo poolelt välja surnud, kuid nais-eesindajaid elavat veel üsna rohkesti. Et sugukonda mehe järgi loetakse, siis võiks teatava õigusega rääkida väljasuremisest¹⁹). Järgmise aasta algul²⁰) saadab ta kirjas mõningaid lisaandmeid

¹⁴) EKIA, EKS, Reiman 25.

¹⁵) Kontsept EKIA, EKS, Reiman 13.

¹⁶) EKIA, EKS, Reiman 25.

¹⁷) 1898 nr. 264.

¹⁸) 1898 nr. 269.

¹⁹) EKIA, EKS, Reiman 23.

²⁰) Kiri 31. I 1899, EKIA, EKS, Reiman 23.

Otepää kirikuarhiivist Ignati Jaagu perekonna, nimelt ta tütre surma kohta.

Ka A. Grenzstein, kelle lehele V. Reiman nooremas eas tegi kaastööd, kellest ta aga peale viimase venemeelset käänakut järele eemale hoidus, reageeris omamoodi heatahtlikult. Ta annab sõbralikult ja tungivald nõu mõned päevad oodata, enne kui enda kaitseks samme astuda, sest „Need isandad, kes praegu sääski kurnavad ja iga tõe vastu üliõrnad on, saavad pea tõsisemat tööd minu poolt²¹⁾. Meie kodumaa elanikkudel seisab tõsine aktsioon ees, mis meid, kui mõnusasti välja astume, paljudest kitsikutest täielikult päästab.“ Kui V. Reiman raudtee ääres elaks, sõidaks ta kohe sinna isiklikult kõnelema, aga „Jurjevisse“ sõidul V. Reiman külastagu teda²²⁾. Arvatavasti jättis V. Reiman sellele avaldisele reageerimata. Ka ei leidu otseseid andmeid, et Grenzsteini raamat „Herrenkirche oder Volkskirche“ V. Reimani asjale kuidagi kasuks oleks tulnud.

Hoopis huvitavam ja valgustavam on juba J. Tõnissoni kiri V. Reimanile 16. XII 1898²³⁾, kus vahejuhtumust ja üldist olukorda meie kirikuelus üsna käredeis värvides kujutatakse ja mis väärib tsiteerimist tervikuna:

Armas Reiman!

Kõik, mis ma kindralsupertent Hollmanni isandast kuulen, sunnib mind arvama, et see inimene mitte normal ei ole. Tema omavoli, suurelik meel, auuahnus, märgatav liialdus Eesti rahva vihkamises — kõik on meele- nõrkuse tunnistuseks. Et Liivimaa sarnast isikut kindralsupertendi tooliit ära ei suuda puhuda, on meie maa olude sündsaks mõõdupuuks. Veel enam: Liivimaa õpetajad peavad ise-jumalduse edevusest hulluks läinud mehe tüjude ja mõnituste alla heitma, koguni Saksa sugust praostid peavad riistad vagusalt kotti ajama ja oma kodust välja kolima, sest et Hollmanni isand nende vastu liig jäme ja häbemata. Tõepoolest — maapäälised asemikud on vanal Jumalal seda värki, et tema majapidamine väga hõlpsasti nurja võib minna. Täielik ironia on Liivimaa kiriku valitsus Kristuse õpetuse ja Lutheruse mõtete vastu: vabaduse asemel on orjus, armastuse asemel viha, rahu asemel võimumeeste jalgadega sõtkumine võimaluste turjal. . . Mis ma Sinu vastu käima pandud üleannetutest tempudest kuulen, kinnitab minu arvamist. Kuid vististi ei tule kõigest konsistoriumi nõuupidamistest ega praostite kaudu järeleuurimistest mitte muud välja kui paksu suitsu, mis kindralsupertentidele ja tema asjameestele õige kibedasti silma võib hakata. Ülemal pool tähendatud mõtteid tahan otseskohe Hollmann'i isandale suu sisse ütelda ehk kirja teel avaldada. Ootan ja vaatan, kuidas ja kus see kõige paremini võib sündida. Kuju pooldest tahan ettevaatlik olla, kuid sisu pooldest peab see isand kuulma, et tema hull on. Tahan muidu nõnda ära seada, et asi seda nagu ei läheks, nagu oleksin mina Eesti õpetajate soovil seda teinud. Kartust mul oma sammude ette ei ole. . . Sina aga ära tühistest pääle käimistest ühtigi küsi. Küllap Sinu õigus ka seekord võitjaks jääb. . .

Kiri tõmba lõhki!

²¹⁾ Ta mõtleb siin ilmselt enda ilmumisel olnud raamatut kodumaa kirikuelu küsimusist „Herrenkirche oder Volkskirche“.

²²⁾ Kiri V. Reimanile 7. XII 1898, EKIA, EKS, Reiman 15.

²³⁾ EKIA, EKS, Reiman 6:13, 40.

Sellest kirjast nähtub, et Jaan Tõnisson Hollmanniga ses asjas suusõnal või kirjalikult mõtteid kavatseb vahetada ja et eesti soost õpetajad V. Reimani kaitsmisele on mõelnud, ent ühtlasi nähtub siit, et detsembri keskel sõjakäik V. Reimani vastu oli alles organiseerimisel, et konsistooriumis korraldatakse nõupidamisi ja praostite kaudu toimetatakse järeleuurimisi. Asja on igatahes arutatud Tartus jaanuaris 1899 pastorite „mustal nädalal“, kus ka vana prof. A. von Oettingen, kes olnud hoopis suurema stiiliga mees ega pole tegelnud väikeste norimistega, arvatavasti sõna võttis V. Reimani kaitseks²⁴⁾). Jaanuari lõpul või veebruari algul on peetud Viljandi praostkonna sinodit, kus pastor Siehlmann pidanud ettekande V. Reimani vastu ja küsimusi asetanud eestlasist ametivendadele üldse. Ta ettekande eesmärgiks olnud V. Reimani ja ta eesti soost ametivendi hoiatada artikleid kirjutamast, mis iseendast ajalooliselt õiged, kuid rahva moraali vähe tõstavad. Ka olevat referent laitnud V. Reimani artiklis sisalduvat saksavaenulist tendentsi²⁵⁾). Nähtavasti oli see ettekanne ja läbirääkimine selle kohta sinodil, kust V. Reiman isiklikult puudus, välja kutsutud eeskätt „Ignati Jaagust“.

Kõige selle puhul tuleb pidada meeles, et V. Reiman oli sakslaste ringkonnas märgitud „mustaks lambaks“, keda ta eestirahvusliku meelsuse ja teotsemise pärast ei sallitud²⁶⁾). Võib-olla nähti mõningas saksa ringkonnas nüüd parajat juhust seda tülikat ja kardetavat meest vähemalt kirikuvõimu ulatuses kahjutuks teha, s. o. ketserina õpetaja ametist tagandada, ja pandi seks nähtavasti kõik rattad käima.

Ent teiselt poolt on selge, et „Ignati Jaagu“ lugu mitte ei jäänud üksnes V. Reimani ja Hollmann-Halleri vaheliseks isiklikuks konfliktiks, vaid et asi omas ja omandas laiemat põhimõttelikku kandvust rahvuslikus mõttes. See on selgunud juba eesti tegelaste avaldusist sel puhul. Kogu rahvuslikult mõtlev eesti seltskond tundis konflikti ja nii nõrk kui ta oligi, seisis ta vähemalt mõttes V. Reimani eest, mistõttu sekeldus kujunes teatavaks võitlusfaasiks eestluse ja saksluse vahel kadakate ja ülejooksikute pärast.

V. Reimani kirjutises osundatud probleemistiku elulisust tõendab omast kohast seegi, et vähemalt F. Hollmanni aegu sai „Ignati Jaagu“ lõpplausete mõtestik rahvuslikus ja teoloogilises suhtes noortele eestlasist kirikuõpetaja-kandidaatidele otse konsistooriumiüksami lisaaineks. Nii kirjutab J. K[ukkk?] V. Reimanile Riias 6. I 1899, et ta superintendendi juures „kollokviumil“ käinud ja end Ignati Jaagu jaoks tublisti ette valmistanud, kuid sel puhul polevat seda ega muid rahvuslikke küsimusi ometi lähemalt puu-

²⁴⁾ Jaan Tõnissonilt isiklikult saadud teated.

²⁵⁾ Past. G. Punga kiri V. Reimanile 9. II 1899, EKIA, EKS, Reiman 21.

²⁶⁾ J. Tõnissoni jm. andmeil.

dutatud. J. K[uke?] kirjast nähtub lisaks, et ta Hollmanniga mõni aeg enne seda Valgas kokkusaamist on otsinud „Ignati Jaagu“ asjus ja seda vististi V. Reimani ülesandel ²⁷⁾).

Ometi ei andnud see suure energiaga alustatud ja laialt organiseeritud aksioon V. Reimani vastu mingit tõsist tulemust ja näib 1899. a. alguskuude jooksul liiva jooksvat. Dokumentaalseid andmeid aksiooni lõppjärgu kohta leidub esialgu hõredalt. J. Tõnissoni mälestuste järgi pidanud tüli lahendamiseks kokku astuma vahekohus, aga kas ta üldse kokku astus ja kes pidid olema seal V. Reimani esindajaiks, seda J. Tõnisson ei mäleta. Tema arvates viisid vastuväited ja poleemika asja nii kaugele, et Hollmann pideme kaotas oma nõuet püsti hoida ning aksioon varsti nagu iseendast kustus ²⁸⁾).

Aga see kurikuulus sekeldus kummitas veel paar aastat eesti vaimulikkude ringkonnas, kuni Hollmanni surmani a. 1900. Veel Reiman-Löwe „Kalevipoja“ ilmumise puhul küsib R. Kallas V. Reimanilt: „Kas sa kindralpiiskopile saadad ühe aueksemplari pahan-duse paranduseks? ²⁹⁾“ Paar kuud enne Hollmanni surma ilmub „Postimehes“ ³⁰⁾ A. Jaaksoni „Ignati Jaak. Jutukene igapäevasest elust“, milles kujutatakse taluperemees Vaariku poega köster Warrick'ut, kes karjääri pärast saksikuks hakanud ja oma isa häbeneb, kelle poeg aga omakorda pärissaksa perekondadega läbikäimist otsides häbeneb oma vanemaid nende pooltalupoeglikkuse pärast. Sellele köster Warrick'ule on keegi saatnud kalendri „Sirvilauad“ 1899, mis lebab lahtivõtmatult laual, kuni tuleb linnast rahvuslikult meelestatud tuttav, löikab raamatu lahti ja loeb sealt ette Ignati Jaagu loo ja jutustab ka Warrick'u isast, kellega ta valla vaestemajas kokku puutunud.

Sellega ongi esitatud konflikti kohta kõik praegu kättesaadaval olnud olulisem materjal. Kuigi puudutatud küsimus on meie mineviku taustal õieti detail, on see detail ometi väga iseloomulik ja valgustav. Pealegi on selle dramaatilise konflikti tegelasiks olnud meie maa omaaegsed kõige silmapaistvamad mehed nii eestlaste kui sakslaste poolelt. Meil on praegu raske mõista, kuidas nii süütud ja enesestmõistetavad mõtted „Ignati Jaagu“ lõpp-lauseis tollal seesugust tormi võisid tekitada. Aga see ongi iseloomustavaks mõõdupuuks tolele ajale ja toleaegele vaimule võrreldes oleviku piiramatute rahvuslike võimaluste ja väljajaadetega.

August Palm.

²⁷⁾ EKIA, EKS, Reiman 8:9, 2.

²⁸⁾ J. Tõnissonilt isiklikult saadud andmed.

²⁹⁾ Kiri 11. V 1900. EKIA, EKS, Reiman 17.

³⁰⁾ 1900 nr. 143—144.

Positiivsus ja negatiivsus ilukirjanduses.

Hulk aastaid iseseisvuse päevil kirjutasime romaane, novelle, näidendeid ja luuletusi, ilma et oleksime õieti küsinud, on nad positiivsed või negatiivsed — jaatavad või eitavad. Ennem rääkisime teoste kunsti- ja elupärasusest. Aga tänapäev hakkame juba neid liigitama jaatavuse ja eitavuse mõttes. Raamatuaasta auhindadegi alustingimusi vihjatakse positiivsusele.

Muidugi, imestada pole selles nähtuses midagi. Vaevalt on mõeldavgi, et meie, kes me igas asjas nii agarad oleme välismailt eeskujude võtma, suudaksime püsida oma endiste lipukirjade juures, kui ümbrus aina vahetab hüüdsõnu. Ehk milleks peakski kirjandus vanast kinni pidama, kui elu ise kaldub või kui teda kallutatakse uutele radadele!

Positiivsuse mõttes on väga huvitav tähele panna meie suuri naabreid idas ja läänes. Venes maksab kirjanduses kindel positiivsus juba paarkümmend aastat. Selle positiivsuse peatunnuseks on üldjoon — generalnaja liinija. Kõik, mis kipub sellest kõrvale kalduma, kuulub negatiivsuse kilda. On generalnaja liinija selge ja kindel, siis ei ole loominguandest kuigi suurt lugu.

Kui otsustada mõningate tunnuste järgi, siis nõnda saavutatud positiivne ilukirjandus ei rahulda viimasel ajal enam neidki, kes ise just seda positiivsust nõudsid ja kirjanikele peale sundisid. Ainukesed, kes ikka veel määratud positiivsuse pärast tõsiseid lahinguid löövad, on kirjanikud ise või õieti öelda see osa neist, kel peale positiivsuse vähe on tegemist kirjandusega. Nemad siis vehklevadki üldjoone pärast; isegi Stalin pillab sõnu vabast loomingu ja Maksim Gorki räägib rämpsust, mis üldjoone kaitse all esineb kirjandusena.

Ka Saksas muudeti kogu kirjandus, mitte ainult ilukirjandus, uue ühiskondliku korra võimule pääsedes üle-öö positiivseks, nii et ka siin mängib mõjuvat osa teatud üldjoon, mis aga ei tarvitse sugugi vene üldjoonega kokku langeda. Sellest näeme, et positiivsus pole sugugi mõni kindel mõiste, vaid tema sisu võib väga mitmekesine olla. Positiivsus tähendab üksnes seda, et teatud maal ja teatud ajajärgul kirjanduselt nõutakse eluküsimuste lahendamisel ainult teatud suuna kinnipidamist, hoolimata sellest, kas see suund on igakord elu- ja kunstipärane.

Saksas heitis tasalülitamine loovaist kirjanikest mõjuvama enamiku üle-riigiparda välja. Tulemuseks oli saksa kirjandusliku loomingu ja kirjanduse leviku suur langus, olgu kodu- või välismaal. Sellest võib järeldada, et väga paljud kodused kirjanduse tarvitajad ei saanud positiivsusest samuti aru nagu võim, mis määras tasalülitatud üldjoone, välismaised ostjad aga pidid tasalülitatud kirjandusest ehk sellepärast loobuma, et neil enestel oli oma üldjoon, mis käis saksa üldjoonele risti vastu.

Paljusid inimesi ei huvita kirjanduses niivõrd mõni üldjoon kui tema elulisus ja kunstipärasus. Üldjooned on päevakajalised nähtused. Nad on ühepäeva-liblikad, kes surevad ja sünnivad põhjustest, mis etendavad kunsti ja kirjanduse tekkimisel ja arenemisel pisitillukest osa.

Selline positiivsus, nagu seda harrastatakse Venes ja Saksas ning nagu seda võiks harrastada ka muil mail, ei tähenda õieti muud midagi, kui et ilukirjandust katsutakse mugandada praktiliseks ülesandeks. Vastukaaluks neile, kes armastavad öelda: „kunst kunsti pärast“, püütakse nagu toonitada: „kunst inimese, kunst elu pärast“. Ainult et unustatakse tõsiasi: kogu inimene ja tema elu ei rahuldu üksnes praktiliste ülesannetega, argipäevaste ränklemistega, vaid vahel harvagi tahaks ilutseda.

Ka meie, nagu meie suured naabridki, kaldume nähtavasti ikka enam ja enam uskuma, et rahvas ootab mingit uut sündi, mida suudame teostada ainult kogu oma kehalise ja vaimse jõu koondamisega ühisele joonele, taotledes kunstimeele avaldusigi kasustada teatud praktiliseks otstarbeks. Kui uskuda uue suuna eestvõitlejate ebamääraseid ja luulepäraseid väljendusi, siis meie oleme veendunud, et uuestisündi ei saa siduda vaba ilutsemisega, püha-päevase leelutamisega.

Aga ometi tundub meie rahvaluules rohkem „tühja“ ilutsemist kui sihikindlat laulmist. Meie sõjalauludki on naiste „ilutsemine“ sõjast, mitte kangelastegude ülistamine ega vaprusete kihutamine. Kui me tänapäev peaksime sõjast laulma või kui meile seda soovitatakse, siis ootame ise ja ootavad ka teised ilutsemise asemel hoopis midagi muud — ootavad julgustamist, vaimustamist, kangelastegude kuulutamist. Nõnda erineb rahvaluule positiivsus tänapäevasest positiivsusest.

Samuti on lugu näiteks ka siis, kui meie naised kuulutavad auhinna mingisuguse loodetava positiivse naiskuju loojale, olgu romaanis või draamas. Neil ei ole sellest küll, et kirjanikud naisest „ilutseksid“, vaid leelul peab olema kindel positiivne otstarve. Selles pole muidugi midagi iseäralikku ega halba, aga mõtlema paneb see ometi. Ja kui inimene kord tõsiselt mõtlema hakkab, ega asi siis enam päris heaga ei lõpe. Mõtted võivad su isegi sinnamaale viia, et ütled: mida positiivsem loodetav intelligentne töötav naine saab, seda halvem talle, sest seda negatiivsem ta on. Eluliselt ja kunstiliselt muidugi! Kirjanikul peaks olema hirmus raske elulist positiivset kaju luua, kui aina hädaldatakse väheste laste, ehtimishimu, ülejäu elamise, tühise peenutsemise, kõiitava lõbu tagaajamise ja lodevate elukommete pärast ning kui aina näed värvitud ja poleeritud naise vanade kui ka noorte seas.

Võib-olla peabki see nõnda olema, aga palju annab see üldpilt põhjust positiivseks mõtiskeluks ja luuleliseks ilutsemiseks, kui eelistad ainet aseainele! Elus harjub ju inimene aseainega üsna

kergesti, aga kunstis mitte. Elus võib kolmveerand naisi kanda siidi asemel tema aseainet ja nautida toreduse ning rikkuse rõõmu, aga katsuge kunstis ja kirjanduses sedasama teha. Siin nõutakse ainult võltsimatut ainet. Ja kui ometi leidub kirjanikke, kes katsetavad ka aseainetega, siis tekib varsti küsimus, kas nad ka ise pole kirjanduslikud aseained?

Selles mõttes võiksime pilku heita kas või meie ajaloolisele romaanile, mille uuel õitsenguhakul näime parajasti seisvat. Meie varasemaist sellekohastest teostest ei paista kusagil, et kirjanikel oleks eesmärgiks olnud käsitletava ajajärgu inimene, nagu oleme seda harjunud tundma ja taipama oma viie meelega. Selle asemel on igal pool rõhutatud teose positiivsust, nagu seda tol korral mõisteti. Aga kas võivad need teosed eriliselt uhkustada oma kunstija elupärasusega? Meie praeguseski ajaloolises romaanis toonitatakse positiivsust ja lisaks saame teatud määral olustikku, mis puudus endises romaanis peaaegu täiesti. Inimene kui omapärane loomake jääb ka tänapäevses ajaloolises romaanis esiotsa tagaplaanile.

Peab ehk tulema kolmas ajajärk meie ajaloolise romaani arengus, enne kui jõuame inimeseni, selle kõige tähtsamani igas kunstilises loomingus. Aga seks ajaks peab ehk positiivsus ja meie arusaaminegi temast muutuma. Positiivsus ei tähenda ehk siis meile enam teatud silmapilksete vooruste taotlemist ega „teibaga teenäitamis“, vaid ainult teose elulisust — omadusi, mis teevad neid nauditavaks mitte ainult täna ja homme, vaid ka mitmesaja või tuhande aasta pärast, kui meie tänapäevsed positiivsused on kõik ammugi juba ununenud.

Meie ehk ei otsi siis enam oma ajaloost nii väga oma esivanemate voorusi, silmitsedes neid läbi tänapäevsete prillide, vaid inimeste mõistmiseks süveneme nende pahedessegi. Kunstilise selgenägevuse kaudu katsume ehk näiteks arusaadavaks teha, miks me sakslastega võideldes esinesime aina nii-öelda üksi-kaksi, mitte aga ühise rahvana, kel sama saatus. Mehisuse, rahvuse ja riikluse vaimustavat eeskuju oleks ehk soodsam otsida aastast 1919, kui tuhande kahe- või kolmesajast millegagi. Sellega ühenduses peaks meid väga mõtlema panema jutustus emast, kes sai vabadusevõitlejate äraandjaks oma poja pärast. Tuleks ehk süüvida hingeelu salajaste kurdudeni, et selgitada, miks värisetakse nii väga ühe eest ja ohverdatakse tema heaks paljud, kel ka on emad — ohverdatakse võib-olla kogu rahva saatus äraandja pojale. Me ehk kirjutame siis raske kurbmängu oma kuningaist, kes lähevad vaenlase leeri, et lasta end kui talled tappa, aga sellest kurbmängust ei loidaks pessimism ja lootusetus, vaid vanade kreeklaste kunstiline puhastustuli, milles põleb ajalooline tagi ja kõnts meie hingest, et saaksime kord vabaks vaimus, nagu oleme seda kehaliselt.

Aga esiotsa harrastame muidugi samasugust positiivsust,

nagu see on moodis teistegi juures. Me teeme seda seepärast, et me tahame ise õnnelikuks saada ja katsume ka teisi õnnelikuks teha. Ja õnne pärast võib ometi riskeerida kõigega. Tema pärast võib isegi seda unustada, et mitte esimest korda ei aeta maailmas õnne taga. Õnnejanus vaevles juba vana Platonigi ja ka tema mõtles luua mingisuguse uue ja eeskujuliku ühiskonna, kus kõigil oleks kindlustatud eluõnn. Aga tema ei uskunud nähtavasti hästi, et luule oleks eriti kohane abinõu õnne taotlemiseks. Luule teotseb nii või teisiti ajede, tundmuste, himude ja kirgedega, aga need inimlikud asjad on liiga tujukad ja isemeelikud, kui et nendega võiks saavutada õnne.

Platon nägi ühiskonna ja kogu inimsoo päästmist filosoofias, mis annab ideid. Aga kui elada kaasa kreeka targa ideede mängu, siis ei pääse muljest, et ka neil oleks nagu osa tundmustest, himudest ja kirgedest, milledega teotseb luule ja üldse kunst. Seda pidid ka vanad roomlased tundma ja taipama ning kohe järelduse tegema, et ka filosoofia ei kõlba hästi ühiskonna kitiks. Ja vanu roomlasi võib juba ühiskondlikes asjus uskuda, sest neil oli selleks huvi ja taipu, igatahes kaugelt rohkem kui vanal kreeklasel. Seepärast pole midagi imestada, kui mõjuvad roomlased arvasid, et ühiskonnategelased ja riigimehed võivad küll filosoofiat pisut maitsta, mitte aga temasse süveneda. Hoiatavaks näiteks oli Marcus Aurelius, keda põlglikult nimetati „vanaks filosoofiliseks naiseks“, sest tema juurdlevat elementide, hingede, vooruste ja õigluse kallal, riigi tarvis aga pole tal südant.

Õieti öelda on ka tänapäeval ühiskonna küsimusis samadele otsustele jõutud, nagu jõuti vanas Kreekas ja Roomas. Läbi ja läbi kirjanduslikult positiivistatud maad on paratamatult pidanud veenduma, et vaimne tegevus ei tule ühiskonnale põrmugi kasuks, liiatigi kui taotletakse midagi ideaalset, mis peab õnnelikuks tegema kõik. Seepärast pole ei Venes ega Saksas üldjoone ja tasalülituse kestel vaimsele kultuurile erilist rõhku pandud, enam hoiatatakse selle kui negatiivsuse — kui pahe eest. Esimese tähtsusega on ikka puhtpraktilised küsimused, näiteks: kuidas oma rahvaarvu rutemini suurendada, et oleks, keda vastasele kallale saata, kuidas vastast õhku lasta või teda mürgistada, kuidas talle teatud korral miljard pisikut kaela kallata jne.

Väikerahvaste juures on asi muidugi pisut teisiti. Ka nemad muretsevad oma rahvaarvu eest, aga mitte selleks, et oleks, keda kallale, vaid keda vastu saata, kui teine tuleb kas pommide, mürgi või pisikutega. Aga mis aitab filosoofia, kunst ja ilukirjandus, olgu ta ei tea kui eluline, kui tullakse pommide, mürkide ja miljardite pisikutega? Ei midagi! Sest milleks peaks see, kes tuleb pommide, mürkide ja pisikutega, hoolima võõra rahva filosoofiast, kunstist ja kirjandusest, kui ta ei hooli neist asjust omas koduski kuigi palju, muutes nad parimal korral lihtsaks praktiliseks abi-

nõuks? Ja milleks hoolidagi vaimseist väärtusist, kui nad takistavad ideaalse ühiskonna loomist, mis peab tooma kõigile õnne?

Ometi talitas Platon ehk otstarbekohasemalt, kui ta selle asemel, et kirjandust tasalülitada, ennem valmis oli luuletajaid oma ideaalsest ühiskonnast välja jätma. Temal oli nähtavasti kirjandusest kui kunstist aimu, sest vististi tundis ta „Iliast“ üsna hästi ja sellepärast mõistis ta, kui raske oleks esteetikaga levitada eetikat. Üks või teine peaks selle katse juures kannatama, kui ei kannata mõlemad. Platon teadis kreeka kirjanduse kaudu, et esteetika ajab eetika pahatihti umbsõlme, mida ei suuda lahendada jumaladki, vaid ainuüksi kõikvõimas Moira.

On hea, et vanas Kreekas polnud generalnaja liinijat ega tasalülitatud üldjoont, ainult nõnda võis kuhjuda see vaimne varasalv, mille riismest oleme end toitnud paar tuhat aastat. Kuidas oleks küll lugu olnud kõigi nende suurtega, keda mälestame tänapäev aukartusega, kui poleks olnud vanu kreeklasi, kes kirjutasid ja mõtlesid, luuletasid ja leelutasid, ilma et oleksid toonitanud positiivsust ja negatiivsust? Ja mis oleks pidanud peale hakkama vaene Cervantes või Shakespeare, kui nad oleksid olnud sunnitud silmas pidama mõnda kõikeõnnestavat üldjoont? Goethe võib maamullas rõõmu pärast teise külje pöörata, et ta elas ja teotses kord Weimaris, mitte aga pärastises Potsdamis või Berliinis.

Ühiskonnad oma positiivsuse ja negatiivsusega on kadunud, aga Sophokles'ed, Dante'd, Cervantes'ed, Shakespeare'd, Goethe'd jne., kes laulsid neis ühiskondades, elavad edasi, sest et nad ei toonitanud nii väga omaaegset positiivsust või negatiivsust, vaid inimest. Ja inimene on püsivam kui ükskõik kui ideaalne ühiskond. Inimese tundmused, himud, kired on maailmas vastupidavamad kui ühiskonna ei tea kui täiuslikud positiivsused ja negatiivsused. Ühiskond surub inimese vooruste ja pahede raamistikku, aga kunstnik ja kirjanik vabastavad ta sellest. Selle vabastamise pärast ongi inimene kunsti ja kirjanduse ikka silmapaistvale kohale tõstnud.

Ajutiselt võib ju ühiskond kunsti ja kirjanduse praktiliseks abinõuks muuta, aga keda võiks see heidutada? Pealegi ükski positiivsust ei või kedagi takistada tegelemast inimesega, kui aga meil on huvi tema vastu. Ja otse pentsik oleks tänapäev küsida, on „Ilias'e“ kujud positiivsed või negatiivsed? Ja kuis on lugu Don Quijote, Hamleti, Fausti, Karamasovite, Raskolnikoviga? Nende positiivsusest või negatiivsusest võis ju ainult seni rääkida, kui püsis nendeaegne ühiskond, pärast seda muutuvad nad lihtsalt inimesiks, kes armastavad ja vihkavad, kurvastavad ja rõõmustavad, maitsevad ja kannatavad, valetavad ja petavad, varastavad ja tapavad, jumaldavad ja põlgavad, naeravad ja nutavad, ilma et nad nii väga mõtleksid oma aja positiivsusele või negatiivsusele, voorustele või pahedele, neile nii juhuslikele ja kaduvaile asjule.

A. H. Tammsaare.

Armastus kui probleem eesti iseseisvusaegses proosakirjanduses.

Nagu igalpool mujal, nii on ka eesti ilukirjanduses armastusel alati silmapaistev koht olnud ja on praegugi. Ei puudu armastusemotiivid Mats Mõtslase puhtpraktilisi õpetusi andvais tendents-teoseis, ei puudu ka meie hiljuti ilmunud suuris ajaloolisis romaanes.

Kuidas just igakord armastust käsitletakse, kui suurt või väikest küsimust selles nähakse, kui sügavale armastust käsitlelles tungida tahetakse, tihatakse või suudetakse — see muidugi oleneb autoreist. Meie populaarsemaid kirjanikke L u t s näiteks põimib küll meelsasti armastusemotive oma teosesse, avastab aga harva uusi provintse oma lemmikriigis ega püüa ka pinnase alla sügavusse laskudes leida vastset lisa varemõeldule; iseseisvusaja algul oma parima andnud nukrutsev-romantilise, eeskätt lugeja tundeile apelleeriva teosega „Kirjad Maariale“ (1919) varieerib ta hiljemini sama teemat kord enam, kord vähem õnnestunud kujul („Andrese elukäik“, 1923; „Ants Lintner“, 1926; „Tuulesellid“, 1933 jne.), ilma et ta iseennast seni oleks ületanud. Ka R o h t kirjutab võrdlemisi palju armastusest, kuid jääb nii ainekäsitusel kui ka -käsitusel vägagi ühekülgseks: peaaegu alati on tema armastaja elu ja inimesi põlgav, ennast ülehindav suurte pretensioonidega romantik liialt üles kruvitud tunnetega, olgu see siis ebapraktiline veidik Helt („Minevik“, 1920), eluvõõras ja kogemusteta nooruk Haab („Üksindus“, 1925) või iseennast meelsasti „papist kujuks“ tituleeriv ja sellega edvistav kunstnik Dreverk („Aeg“, 1929), kelle kurb-koomiline romaani jätab siiski amüsantsema mulje kui eelmained kahe ebamäärase kuju teotsemised ja meeleolutsemised armastuse-areenil. Võib-olla veel meelsamini kui Roht jutustab armastusest M ä l k, dokumenteerides jällegi tugevat kallakut romantikasse, kuid ainekäsitusel jäädes pinnapealseks ja väheütlevaks; kui ta katsubki võtta armastust probleemina („Õnnepagulane“, 1928), siis ei suuda ta pingutuste kiuste ületada hariliku ajaviite-romaanide taset, sündmuste-loogika ja põhjenduste-ahela jäädes liiga nõrgaks ning lünklikuks. Ainult oma suursaavutises, ajaloolises romaanis „Surnud majad“ (1934) põimib Mälk üldisesse sündmuste-kontserti nauditavalt peene ja hapra armastusemotiivi, mis kahe tüsedä instrumenti paralleelses ettekandes — sepp Sebald ja romaani keskkuju, Hain — kogu teosele annab omapärase värvingu, mida aga siiski ei saa võtta armastuse kui probleemi käsitusena juba sellepärast, et pole kasustatud kõiki selles kõrvalmotiveis sisalduvaid võimalusi.

Meelsamini kui ükski teine eesti kirjanik põimib M e t s a - n u r k armulugusid ükskõik missuguse sündmustiku sekka (isegi nii karmi teosesse kui novell „Jumalata“), kuid armastus jääb temagi käsitusel tavaliseks sündmustiku-komponendiks, ilma et

see tiheneks või süveneks selgesti-piiriteldud probleemiks. Armastust käsitletes naiiv-sentimentaalse, hõlpsasti liiga sõnarohkesse ilutsemisse või halisemisse kalduva Metsanurga vaatlusobjektide tunnete-astrik on kitsas, nende tundeväljendused šabloonilised, tunnete kirjelduses korduvad enamasti ühesugused noodid, olgu kirjeldatavaks Taavet Soovere („Taavet Soovere elu ja surm“, 1922), suurärimees Martens („Ennäe inimest!“, 1918) või kaupmehe-poeg Arraste („Fr. Arraste ja Pojad“, 1930). Peaaegu täiesti armastusele pühendatud romaan „Ennäe inimest!“ siiski ehk oleks väärinud (eriti a. 1929 ilmunud ümbertöötatud kujul) tähelepanu ulatusliku armukadeduse-käsiteluna, kui vahepeal Semper oma vormilt nii viimisteldud romaaniga „Armukadedus“ (1934) poleks andnud sügavamale küündivat, tihedamat ja küpsemat, eel kõige aga psühholoogiliselt peenekoelisemat ja paljuütlevat teost, mille kõrval Metsanurga romaani sündmustik on liiga paigaltammuv, peategelane liiga algeline oma hingeliselt struktuurilt ja tundeilma laadilt, kus ülekaal kipub alati jääma abitult-kohtlastele kujutelmadele.

Vastandina Metsanurgale käsitleb K i v i k a s armastust sama asjalikult ja kainelt kui kõiki muid keeruka ja mitmepalgelise elu nähtusi, millede seas sel tema silmis pole kaugeltki esmajärgulist tähtsust, — isegi siis mitte, kui sellele sündmustikus antakse nii palju ruumi nagu romaanis „Jüripäev“ (ilmus a. 1921, teises ümbertöötatud trükis nime all „Murrang“ a. 1925): nagu Metsanurka nii paeluvad ka Kivikat eeskätt ühiskondliku elu probleemid, mida valgustada ja mille varjukülgede vastu protestida peavad aitama ka kirjeldatavad armastuse-seigad. Nagu „Jüripäeva“ nii põimub ka osalt samu probleeme käsitleva „Jaanipäeva“ (1924) ja „Mihklipäeva“ sündmustikku armastusemotiive ega puudu need ka suure innuga kirjutatud süüdistusaktis „Vekslivõltsija“ (1931), esimeses kahes tuues sündmustikku paiguti vallatelevaid noote, kolmandas hingesoojust, mis selle kirjaniku juures mõjub peaaegu üllatavana.

Ei puudu armastusemotiivid ka K ä r n e r i proosateosis. Temale on armastus peamiselt kaasaja või tegelaste iseloomustamise vahendiks; ta enim armastusest kõnelev teos, romaan „Naine vaesest maailmast“ (1930) on oivaline naise iseloomustus, — tabavamaid naise hingeelu kujutusi meie kirjanduses.

*

Nagu eeliseseisvusaegses eesti kirjanduses T a m m s a a r e oli see, kes armastuse teemal kirjutas esimesed psühholoogilised novellid, nii on ka iseseisvusaegses kirjanduses Tammsaare see, kes andis esimesed armastust kui psühholoogilist probleemi käsitlevad proosateosed: näidendi „Juudit“ (1921) ja romaani „Kõrboja peremees“ (1922) — teosed, milliseid seni haaravuselt, sügavuselt ja rikkuselt on suutnud ületada vaid Tammsaare ise. Et

nende ridade kirjutaja mõlemat teost varem¹⁾ üksikasjaliselt on vaadelnud, siis ei maksa nende juures siin pikemalt peatuda.

Selle asemel siirdugem otsekohe surematu „Nipernaadi“ looja Gailiti juurde, kes meie kirjanduses esimesena julges armastust võtta mitte hinge ja tundeid haarava kompleksina, vaid esmajoones füsioloogilise nähtusena, mille ülesandeks vaid naudingu tekitamine või puhtkehalise rahulduse andmine. Gailiti romaan „Purpurne surm“ (1924) avas tee kirjandusliku jõhkruuse ja rõvetsemise lainele, mis ajamaitset tuge leides kiiresti kerkis järjest kõrgemale, et kulminatsioonini jõuda 1929. aastal ja siis jälle pikkamisi langema hakata. Ei saa väita, et „Purpurne surm“ oleks põhjutanud selle laine; „Purpurne surm“ oli vaid maitseis ja huvides tekkinud murrangu väljendus, seejuures kirjanduslikult väärtuselt kaugeltki mitte alahinnatav dokument: „Purpurne surm“ tähendab küll armastuse kui nähtustekogumi hoolimatut ümberhinnangut, kuid ümberhinnangut siiski vaimsete relvadega, kusjuures romaanis armastuse hingelist ja pateetilist külge püütakse küll sõjakalt surnuks filosoferida. Lõppkokkuvõttes on „Purpurne surm“ oma mahakiskuva tendentsi kiuste isegi omal viisil positiivne teos, sest et see vaimseid ja hingelisi „asjatuid illusioone“ (lk. 22) eitades ometi sündmustiku loogika survele on sunnitud jaatama elu ennast ja seetõttu armastust kui elu sünnitavat momenti.

„Purpurne surma“ ideelisele ja põhimõttelisele tuumale ei suuda järgnevad aastad midagi lisada; nende aastate mentaliteeti iseloomustavaks omapäraks armastusteema käsitlel on täieline ärapöördumine mõttest, et seda drastilisema otsekohestusega ainult kirjeldada. Algab mingi innukas kirjeldamine kirjeldamise pärast, — sangarlik laskumine viimse võimaluseni alasti kistud tõikade sügavustesse; sulg ei tõrgu enam midagi nimepidi nimetamast ega keeldu peenimais peensustes maalimast ebaesteetilisemaidki detaile. Ollakse varsti nii harjunud pilke vaid ühte suunda juhtima, et viimaks kõike nähakse ühestainsast vaatenurgast; isegi loodusekirjeldused häälestatakse sellele ühele põhitoonile (näitena mainitagu novelli „Isa“ Jürna novellikogust „Tavalised“, 1927). Pole siis ime, et arvustuselt ja lugejailt langes ränk sõna: pornograafia selle kirjanduse-liigi tippsaavutiste kohta (Jürna novellikogu „Üks armastus“, 1929; ja Rumori novellikogu „Kui Saara naerab“, 1929).

Erilise innuga sukeldus uude voolu enamik vanemate meistrite kõrval vahepeal esile kerkinud noorkirjanikke — peaaegu eranditult k.-ü. „Looduse“ romaanivõistluste laureaadid —, kelle sageli ainsateks jäänud esikteoseid lehitsedes tundub, nagu peetakst siin otse hea tooni nõudeks eelarvamistest vaba suhtumist erootikasse ja suguelu funktsioonesse, olgu teose peateema üks-

---

1) „A. H. Tammsaare looming“, 1927.

kõik missugune¹⁾. Noorkirjanikkude märkimisväärsmaid esindajaid tol poole aastakümne jooksul juba minevikuks muutunud ajajärgul on J a n n o ja K i r s i m ä g i, kelledest esimene oma võrdlemisi sümpaatses hõimuroomaanis „Metsmees“ (1929) teataval määral ideoloogi osa etendades püüab kerget ja pinnapealset suhtumist armastusse vabandada ja õigustada targutustega „instinktist“, mis „tont võtku, ei taha painduda ühegi kultuurivõõba järele“, vaid sunnib elama „nii, kuis loodus käsib“ (lk. 155—159), kuna õnnetu Kirsimägi esimese auhinnaga kroonitud romaanis „Puhastustuli“ (1929) oma „isaseks“ nimetatud kangelasele ilma pikema jututa vaba voli annab rõvetseda nii palju kui tervis talub — ja rohkemgi. Tagantjärele tundub peaaegu õudne, kuis Kirsimäele on kiindumus vaid füüsilise „rahulduse“ tung (vrd. näit. lk. 153), igatsus vaid „tarvidus“ kehale, mitte hingele (lk. 189) ja kuis ta armastuse asemel ütleb järjekindlalt: kiim!.. Võimatu oli veel kaugemale minna hingeliste printsiipide eitamise teel; et ta ummikusse oli sattunud, seda tundis Kirsimägi isegi, kuigi ta seda vaevalt mujal suutis väljendada kui teose pealkirja valikus.

Ainsaks ummikust pääsemise võimaluseks oli paljaks kehaliseks tarviduseks degradeeritud armastuse õilistamine, sellele taas mõtte leidmine ja vastavate eetiliste postulaatide püstitamine, mida tegi kõige elujõulisem ja loomevõimelisem nooremasse sugupõlve kuuluvaist kirjanikest, A u g u s t J a k o b s o n, kelle peamiselt armastusteemale kirjutatud romaan „Kolme vaeva tee“ (1930) — oma varasemais teoseis ei omistanud Jakobson erilist tähtsust armastusele kui omaette väärtusele — näeb armastuses küll ikka alles „pulbitsevate ihade“ rahuldamise tungi, hindab aga seda tungi hoopis teisiti kui näiteks Kirsimägi aasta varemini: Jakobson ei tunnusta kirge, mille eesmärgiks on vaid himur mõnutsemine (lk. 222 või 246/247) ja mis ühest partnerist ta „liigse kättesaadavuse“ (lk. 299) pärast tüdinedes uusi mõnutsemisvõimalusi otsib teise, kolmanda ning neljanda juures. Ei pea küll temagi veel mingit lugu hingeliste tunnete „luulelisest liiglihast“, kiidab aga seda suurema väärtusena „ideaalse ürgmaise“ soontes „voolavat tervet emaseverd“; mida halvustavamalt ta kirjeldab „kõigist tsivilisatsioonipahedest läbi immutatud degenereerunud isast“, egoistlikku ja nautimishimulist meest, seda suurema tõsidusega suhtub ta naisesse, keda terve veri ja „võimas instinkt“ sunnivad ihkama l a p s i ning igatsema „omaenda kodu“. Naise ema-vaistu tähtsust korduvalt rõhutades annabki Jakobson füüsilisele poolehoiule mõtte, ühtlasi ausse tõstes ka vahepeal väär-

¹⁾ Näiteina võiks nimetada Sirge teost „Rahu! Leiba! Maad!“ (1929), L a p i romaani „Vabaduse eest“ (1930) ja U i b o p u u teost „Suletud ring“ (1930), aga ka M ä n n i k u „Halli maja“ (1930) ja K i n d l u s t e õpetajate elu kirjeldavaid „Talviseid rändlinde“ (1931); vastavaid sugemeid (näit. lk. 89, 101) leidub isegi S a k s a üldiselt väga tagasihoidlikus romaanis „Kodutu“ (1929).

tuse kaotanud — ja teataval määralgi ometi ka hingelist kiindumust eeldava — truudusemõiste (lk. 345); nähes armastuse eesmärki laste ilmaletoomises, peab Jakobson ju loomulikult armastajaile esitama eetilisi nõudeid kehalise ning vaimse tervise, kohusetundlikkuse ja teovõimsuse suhtes.

*

„Kolme vaeva tee“ peakuju küll hukkub kehaliselt ja moraalselt rikutud mehe süü läbi, oma järgmise armastust käsitleva teose — koguka romaani „Miika Valtsbergi roim“ (1931) aga pühendab Jakobson võiduka, s. o. oma loomulikule eesmärgile jõudva kire kirjeldusele, võimaldades teose keskkujul Eeval (jällegi „jõuliselt-tugev tüüp“ täis ülevoolavat elurõõmu ja elujanu!) võimsa „loomalik-loodusliku“ (lk. 315) kiindumuse tagajärjel saada uue suguvõsa esiemaks. Konventsionaalseid tõkkeid tunnustamata lastakse ses romaanis teineteisele anduda kahel kehalise täiuslikkuse ja oma kõikevõitva poolehoiu tugevuse poolest teineteist vääriaval inimesel, kelle kirepalangu kujutust tuleb võtta kui hoogsamat ja haaravamalt armastusekirjeldust Jakobsoni enda senises toodangus ja meie naturalistlikus kirjanduses üldse.

Huvitav on märkida, et mõlemas äsjavaadeldud teoses on peakujuks ja ideekandjaks naine-ema, meest aga kujutatakse kas elupõletajana või elunautijana, kes naisesse suhtub ligikaudu niisama kui „Puhastustule“ kangelane, kajastades teataval määral „Purpurses surmas“ väljendatud põhimõtet: „naine on sündinud omanduseks“ (nagu väärtasi, nagu maja, nagu koer; lk. 74), mitte omavääriliseks; alles romaanis „Töö algus“ (1932) asub esikohale mees kui laste ja ka ema enda kaitaja (lk. 103).

Groteskne tundub Jakobsoni selge ja loogilise kire-mõtestamise kõrval¹⁾ noore naiskirjaniku Helene Ranna üllatav katse — romaanis „Keha ja vaim“ (1930) — ihu- ja hingevajaduste vahel kompromissi luua kahe-mehe süsteemi abil: „argipäeva“-mees kehale, „pühapäeva“-mees vaimule! See äpardunud katse leevendada „kihu“ mõjul (vrd. muu seas lk. 304) kergemeelselt sõlmitud abielu ebaintelligentses õhkkonnas igavust tundva haritlasest-naise seesmist rahuldamatust on kõigest naiivsusest hoolimata huvitav dokument — eriti kui seda võtta omal ajal esimese positiivse kirjandusliku kujuna tervitatud naise iseloomustusena — ning öieti ainuke, mis meie naiskirjanikel on ütelda olnud armastuse (ja abielu!) kui probleemi kohta. Helmi Mäelo on oma tendentsesteis armastust kasustanud olustiku kirjeldamise vahendina, Betti Alveri vallatult ja kergejalgselt kirjutatud romaani „Tuulearmuke“ (1927) tuleb võtta pigemini ühe tütarlapse iseloomustamisena kui mingi probleemi käsitusena, niisama

¹⁾ Mis iseenesest pole mingi uus avastis, vaid igivana töö uuestileidmine.

ka Leida Kibuvitsa meeldivat esikteost „Soomustüdruk“ (1932)¹⁾; Hella Vuolijoe teoses „Udutaguste Leeni Tartus“ (1933) laiutav armulugu oma ammuiganenud magus-lääge ainekäsitlesega pole aga muud kui ekslikult tänapäeva-kirjandusse sattunud kurioosum.

Kuidas käsiteleb armastust meie novellikirjandus?.. Jürna novellikogude juures oleme juba põgusalt peatunud; eeltoodu lisaks võib mainida, et see autor armastusemotive mõnikord õige osavasti kasustab olude iseloomustuseks, tarvitades seejuures masendavalt-süingeid, paiguti ega groteskseid värve („Üks armastus“). Hoopis teisest küljest läheneb armastusele Gailit oma võrratus Nipernaadi-lugude sarjas („Toomas Nipernaadi“, 1928), milles armastusemotiivi loorib nukrutsev resignatsioon, igatsustevalusse kastetud kättesaadamatuse-meeleolu; Nipernaadile on armastus peamiselt millegi kaugusest veetleva, kuid tegelikult proosalise ja tarbetu tagaajamine: nähes naise, ta tingimata peab neid peibutama, — kuni ta neid suksutab, on ta õnnelik, niipea aga kui mõni neist on valmis anduma, siis tunneb Nipernaadi tüdimust, jääb kurvaks ja põgeneb. See on üks romantilise armastuse huvitava-maid variante, meie kirjanduses täiesti ainulaadiline; ilusa paariku annab sellele Mälk oma novellis „Aegunud õnn“ (Looming 1934), kus romantilise igatsuse põhimotiiviga osavasti ühte põimub iseka endale-elada-tahtmise motiiv: võidab vananeva mehe harjumus-tesse takerdunud eluproosa; südamele jätkugu sellest, kui saab igatsustemaale vahel heita „pilgu läbi akna“.

Hoopis robustsemalt haarab armastuse probleemide-rägastikku vanameister Vilde oma kaaluteldult napolis lühinovellis „Asunik Voltershausen“ (Looming, 1925), võttes armastust täiesti proosaliselt kui kahe ühesugustes oludes ühesugust elu elava inimese ühinemise küsimust (naine - p e r e n a i n e !), millele teiselt poolt vastu seatakse iganenud seisuse- ja auküsimused. Vaatenurka natuke muutes asetab Metsanurk oma novellis „Elu murrab sisse“ (samanimelisest koguteosest; 1931) armastuse vastuollu väikekodanlise kopitanud mentaliteediga, lastes vastandina Vildele armastusel võitjaks jääda. Võrdlemisi sageli kasustab oma novellides armastust sündmustiku sõlmpunktina nooremasse sugupõlve kuuluv realist P. Krusten (vrd. novellikogu „Vasema käega“, 1934), kuid tema novellidest leiame harva psühholoogiliselt tabavaid detaile; hüplevalt ja pinnapealse kergusega käsiteleb ta nii tegelasi kui ka nende elamusi, nii et päris usutavalt ei mõju need ega teised. Olgu mainitud, et Jakobson ei lisa oma novellides armastuseteemal midagi sellele, mis ta kahes eelpoolnimetatud romaanis on ütelnud; kui ta novellides üldse armastuseküsimusi puudutab, siis vaid teisendades ja korrates seda, mis romaanes juba

---

¹⁾ „Rahusõidus“ ja „Paradiisi pärisperenaises“ on armastuse osa-tähtsus hoopis väike.

üksikasjalisemalt on esitatud (näiteks mainitagu novelli „Joosep ja Maria“; Looming, 1934)¹⁾.

Rohkesti huvitavaid tähelepanekuid ja detaile armastuse kohta annab S e m p e r i novellikogu „Ellinor“ (1927), üks vaimukamaid armastuse kui nähtuse eri külgede ja armastuse kui tunnetekogumi eri varjundite valgustuse katseid, mis lähtudes naiskujustest ja nende iseärasustest moodustab ühtlasi omapärase naiskujuste-galerii.

Erilise noodi toob armastuse kui hingelise elamuse käsitusse H i n d r e y oma novellikogudes „Välkvalgus“ (1932) ja „Armastuskiri“ (1933) kui ka hiljem „Loomingus“ ilmunud üksikuis novelles (näiteks novellis „Võlur“; Looming, 1934), kus poolehoiu jagamatuse ja ülima puhtuse küsimuses minnakse subtiilsuse viimsete piirideni.

*

Sajandi kolmanda aastakümne algus tõi meie ilukirjandusse igapidi uue õhkkonna: nagu ebaviljaka mahategemise ja nõutu viirsemise-nurisemise asemel hakati kirjutama ülistusi tööle, tahtjõule ja teovõimsusele, nii et otsekui üle-öö tekkis kirjandusse ammuoodatud teotsejatüüpe, nii avastati sugupoolte omavahelist suhtumist käsitelivais teoses otsekui karmu-uimast ärgates jällegi hingelised printsibid ja eetilised põhised. Armastus tõusis mehaanilise funktsiooni tasemelt jälle loovaks teguriks, — ka kirjanduse enda seisukohalt: pakkudes taas arvutute probleemide käsitelamise võimalusi palja kirjeldamise võimaluse asemel. Sümptoomilise tähendusega lühikese aja jooksul nii kirjanike kui ka lugejaskonna vaateis, tõekspidamistes ja maitses tekkinud muutuse kohta on just Hindrey novellid, mis nii palju kõnelevad inimestest, kelle nõuded väga suured on armastajatevahelise „ideaalse harmoonia“ suhtes, — inimestest, kes mitte ainult tülgestust ei tunne „tõketeta nautimistungi“ vastu („Välkvalgus“, lk. 65), vaid üldse igasuguse ebapuhtuse, kahepaiksuse, ebakasinuse vastu tundeis ja kiindumussis. Katsutagu vaid neid novelle kõrvutada Rumori novellidega kogust „Kui Saara naerab“!

Väärrib märkimist, et just samal 1929. aastal, mil ilmus Rumori äsjamainitud novellikogu ja Kirsimäe romaan „Puhastustuli“, kujutas T a m m s a a r e romaanis „Tõde ja õigus“ II noore Indreku ja Mauruse tütre Ramilda puhthingelise poolehoiu pilvkerget ja -habrast imet (Tammsaare kaunimaid platoonilise armastuse kirjeldusi!) ning Indreku ja väikese Tiina hella sõpruse veel suuremat imet, mis Indreku viis ülima enesesalgamiseni armastava kaastunde nimel. Vähe on eesti kirjanduses nii mõjuvaid lehekülgi kui need, mis kirjeldavad Indreku suurt „iseendast loobu-

---

¹⁾ Ei saa jätta tähendamata, et meie andekamaid novellikirjanikke, V a l l a k, väga harva puudutab armastusemotive, — õieti ainus kirjanik meil, kel armastuse kohta pole peaaegu mitte midagi ütelda olnud!

mist“ ning jalutu tütarlapse rõõmu-ekstaasi, kui Indrek talle oma äsjaavastatud tõekspidamiste — oma „südameverest tõusnud tõe“ — kulul kingib elumõtte ja -sisu (lk. 577); ainult Tammsaare ise võis neli aastat hiljemini (Tõde ja õigus“ V, 1933) neile lehekülgedele anda täienduse, mis need sügavuselt ületab.

„Tõde ja õigus“ II käsitleb ju armastust üsna põgusalt ja muuseas, „Tõde ja õigus“ V rikkalikus motiivistikus aga on väga tähtis koht ka armastusel, alates kõige maisemast ja isekamast kuni peaaegu taevalikuni oma alandlikus vähenõudlikkuses ja ohvri-meelses valmisolekus armastatu pärast loobuda isakodust (Oskar, lk. 421), aust (Helene, lk. 437), iseenda minast ja isiklikust õnnestki (Tiina). Tammsaare, kel armastuse kui hingeelulise nähtuse kohta alati midagi uut on ütelda, rõhutab siin eriti kannatuse kui armastusega kaasas käiva käiva nähtuse suurt tähtsust, lastes just õilsamaid, hingeeluliselt arenenumaid tegelasi armastada õnnetult ja sageli vihjates sellele, et üldse armastus toob rohkem valu kui rõõmu (Mida rohkem inimesed armastavad, seda rohkem teevad haiget, lk. 236), — kui mitte armastajatele, siis teistele, kes omakorda neid armastavad („Ei saa muidu õnne olla kui keegi peab kannatama“, lk. 441). Puhast õnne ei lase Tammsaare ses romaanis õieti ühelegi armastajale osaks saada; ainsaks õnnelikuks on lõpuks Tiina — see „suur laps“ (lk. 233/234), — kes armastuselt midagi ei nõua („Minul pole kuigi palju rõõmu tarvis, et õnnelik olla“, lk. 361), vaid ainult anda tahab ja kelle varal Tammsaare väljendabki veendumust, et ka endasalgamisest armastuses kaugeltki ei piisa, kui inimene ise hiljem oma endasalgamise-hetke unustab (lk. 432): mitte hetkeline ülim jõupingutus, vaid lakkamatu ja väsimatu j ä ä d a v iseenda loovutamine tähendab armastuse kõrgeimat tippu, ütleb Tammsaare oma Tiina-kujuga, mis oma kohtluses on lihtsamaid ja ühtlasi siiski keerukamaid selle kirjaniku naiskujude kogus.

Et armastada nagu Tiina, peab olema lihtsameelne nagu Tiina — või vähemalt rikkumatu nagu tütarlaps Irma, kelle varal Tammsaare püsivuse-küsimust armastuses veel kord käsitleb romaanis „Elu ja armastus“ (1934). Nagu Jakobsoni „Kolme vaeva tees“ nii puruneb ka Tammsaare „Elus ja armastuses“ kahe peategelase abielu seetõttu, et naine andub kogu olemusega, andub enesekaotuseni (lk. 169) ning jäädavalt, nii et eeskätt lõbu (lk. 322) otsiv mees varsti tunneb naise liiga tugevat ja liiga kauakestvat kiindumust endale koormavaks muutuvat; siin kui seal on mehel tunnete intensiivsusest ja ka püsivusest vähem anda kui naisel: mõlemad meistrid näivad rõhutada tahtvat, et armastuse regeneratsioon — vähemalt kirjanduses — peab toimuma naise kaudu, kuigi Tammsaare oma Kalmu Eedi varal mõonab, et on mõeldav ka mehe püsiv ja visa armastus, kui meeski on lihtsameelne ja hingelt puhas.

Tammsaarele on armastus alati probleemiks, — sajalpalgeli-

seks ja sajas isesuunas lahendust nõudvaks probleemiks, mida ta käsitleb innuka juurdleja sooja kaasaelamise ja hingestatud arusaamisega; huvitav on ses mõttes „Tõde ja õigus“ V, aga ka kergekaalulisema „Elu ja armastuse“ loojaga kõrvutada „Armukadeduse“ autorit *S e m p e r i t*, kellele armastus on eeskätt laialdaseks alaks, mis võimaldab teha huvitavaid psühholoogilisi tähelepanekuid, ja kes iga üksikut elamust ses avaras valdkonnas püüab registreerida ning fikseerida äärmise täpsuse ja erapooletusega, otsides seda „ühekordset ja konkreetset“, mis on igas elamuses kõige tähtsam. Tammsaare *a v a s t a b* oma tões intuitiivselt, *Semper* kasustab intellektuaalset „lahtimõistatamise“ süsteemi kõigi intellekti käsutuses olevate vahenditega; kus Tammsaare inimesed paneb elama ja elutulest hõõguma, seal *Semper* vaid sedastab — vaimukalt küll, kuid siiski jahedalt ja paiguti kuivalt: see tugev pluss võrreldes näiteks Metsanurga romaaniga „Ennäe inimest!“ kipub miinuseks muutuma, võrreldes suure inimestekujundaja Tammsaare teostega.

Armastuse kui kirjandusliku probleemi käsitusvõimalused on tühjaks ammutamatud, sest et see aine ühelt poolt laseb vaadata nii sügavale inimese hingesse, teiselt poolt end nii hõlpsasti lubab rakendada igasuguse väimse spekulatsiooni teenistusse: Tammsaare filosoferimise rohkus armastusteema ümber kas või „Tõe ja õiguse“ üksikuis köidetes on otse fenomenaalne, *Semperi* mõte liigub „Armukadeduses“ sageli kahel-kolmel pinnal korruga ja *R a u d s e p a* mõttetarkuslik juurdlemine armastuseprobleemi kallal on sellele kirjanikule andnud isegi erilise kuulsuse kui kommetelõtvuse propageerijale, kuigi Raudsepa armastusefilosoofia hoolimata kõigist üleaisalõdmistest kergekaalulisemais naljamängudes (kus see kannab ilmselt *épater le bourgeois* sildikest!) tervikuna väärib teissugust hinnangut. Raudsepa eesmärgiks on tuimi virgutada, raskusevaimu küljes kinni olijaile tiibu kasvatada; tema tõekspidamiste tuumaks on pigemini Simsoni („Kohtumõistja Simson“, Loomingus 1924, eriraamatuna 1927) „loomisrõõm“ (lk. 20) ja „kauge“ igatsus (lk. 32) kui Seeliohvi („Mikumärdi“, 1929) „suure ime“ (lk. 85) ja „igaviku“ (lk. 102) taotlus; ei ole Raudsepp armastust käsitades ka nii ühekülgne, kui võiks väita näiteks „Demobiliseeritud perekonnaisa“ (1923) põhjal, sest sama Raudsepp on loonud ka Delila („Kohtumõistja Simson“) komplitseeritud kuju, mida õigustatult võib kõrvutada Tammsaare Juuditiga; sama Raudsepp on loonud ürgjõulise Mirjami („Siinai tähistel“, 1928), kellele armastus on vahendiks, mis viib *v õ i m u l e* (lk. 112), ning sama Raudsepp on loonud hapra Elveti („Sīinai tähistel“), kelle andumus osalt meenutab Tammsaare Tiinat oma valmisolekus kanda „vaikselt elu koormat“ (lk. 73), kelle endasalgamine kauris surmastseenis (lk. 150) kipub Tiina oma koguni ületama, kelles juba leidub aga ka Jakobsoni hilisemaid naiskujusid meenutavaid sugemeid õilistatud kujul. Elveti suu läbi on Raudsepp

ütelnud kõige sügavama tõe, mida üldse saab armastuse kohta lausuda: „Kui sinu nimest ja tegudest enam kübetki ei ole maailma teadvuses, elame meie edasi oma veres, ja meie armastuse tuhost kerkivad ikka jälle uued maailmad“ (lk. 74).

M. Sillaots.

Kirjanduslik ülevaade.

Ferdinand Karlson: Rännakuil. Sonetid, Noor-Eesti Kirjastus. Tartu, 1935. 114 lk. Hind 1 kr. 25 s.

Oleme näinud suviti turistide fotokaameraga jäädvustavat meeldivaid maastikke või mõnd silmakõitvat elupildikest. Nii võib matkaja aastate kestes koguda huvitava kollektsiooni momentfotodid, mida hiljemini mõnus vaadelda endal, aga mis ka võõrale pakuvad huvi. Sel puhul ei tule kõnnesse piltide tehniline laitmatumus, ei nõua me ka, et pildistaja oleks tähelepanu kinnistamise objektiks valinud selle kõige iseloomulikuma ja praktiliselt olulisima.

Selline fotodekogu meenub, kui loed F. Karlsoni sonettide raamatut. Suvitajana ja turistina on autor läbi matkanud kodumaa, jõudnud väljapoole selle piiregi, kusjuures ta elamusrikkamaid hetki on jäädvustanud värsides.

F. Karlson on kirjanikuna asjaarmastaja. Ta luuletised pole kirjutatud arvestades lugejat publikut, vaid sõit peegasusel kuulub tal suvepuhkusse („Mu mehel pole autot. On see teil?“ / „Ei, peegasus“. — „Aeroplaan see kas?“ — / „Nii umbes“. — „Konversatsioon“). Seepärast on asjatu otsida ja oodata autori luuletusist mingit programmi või ette heita ühiskondlike ülesannete ignoreerimist. Kirjanik on maha raputanud igapäevased kutseelu askeldused ja päikese- ning veekümbluste ja muude suvitismõnude kõrval lubab endale ka väikese esteetilise äraoleku luuletamise näol („... mind nüüd ei huvita poliitika, / ei koo intriige, ega neile andu, / vett laia, päikest ihkan, ilu ma. — / Ma heidan ankru Paljassaare vette / ja paberisse — unelmaid-sonette“). Argielu reaalsuse väljasulgumine ja andmine looduseilule ongi Karlsoni luule olemuslikemaid jooni. Inspiratsioonirikamad on luuletised, kus autor terve keha ja hingeasa naudib päikese- kirkast aasade rohelust, joobub metsast, ujub lainetes või mõtiskleb ja vaatleb oma metsasõpru — kuldnokki, kuuski, kaski ja liblikaid. Sellised on tsükklisse „Pühajärve mälestusi“ kuuluvad luuletised. Suvitusmälestused Pärnust on häälestatud teisiti. Moodsas kuurordis leidub vähem ehedat loodust puhtal kujul, ikka püüab end maksma panna tsivilisatsioon. Mere tormbaritoni võitlusballaadist kostab läbi kuursaali kriiskav jazz („Muu-sika“). Ka autor naudib oma suvepuhkust teisiti kui Pühajärvel. Loodusega ühtesulamise asemel näeme siin sageli suvitavat härrasmeest, kes kuur-saalis naudib viinu, võtab osa suvekuninganna valimisest ja flirdib preilidega. Matkamälestusi on mujaltki, kuid autoril pole olnud kuskil mahti kestmaks peatuseks, mistõttu märkmed ja muljed on jäänud põgusamaks ja luuletised elamuskehvemaks. Soojalt tuntud on Tartule pühendatud sari. Luuletaja on oma kodulinna patrioot. Ta ülistab Tartut rahvuse südameks ja tuletab meelde, kuis Kreutzwaldi, Koidula ja Faehlmanni ajal just Tartust levisid rahvast äratavad ideed.

Kirjanik näib loovat kiiresti — nagu luuletiste all leiduvaist daatumest selgub, on tal valminud puhuti mitu sonetti päevas. Inspiratsioonigi on tekkinud mõnikord kergesti: selle on põhjustanud vahel kerge vestlus daamiga, või suplusseltskonna väljasõit või muud taolist. Nii on tekkinud silmapilgusünnitisi, mis sisukerged, viimistlematud ja mille sõnastuski pole laitmatu.

Luuletaja ei võta oma värsiharrastust küll kergena, vaid on valinud

oma värsipäevikule nõudliku sonetivormi. Kuid kas seegi pole ainult sportlik jõuproov, kuigi „puhtalt ületamine“ ei õnnestu pahatihti autoril? Ka tundub mõnigi luuletis nagu tühjana: episood, millest oleks piisanud vahest värsipaariks, ei täida sonetti.

Kuigi autori luule liigub vägagi tänapäeva raames, kostavad sekka mineviku helid. Mitmes luuletises on jälgi läinud sajandi kirjanduse mõjustitest. „Suvemuusikas“ näeb kirjanik öösi kuuneitsit, metsapiigasid, murutütreid ja heljuvaid haldjaid. Laulu lõpul hüüab ta ühes M. Veskega „See ilus maa on minu kodumaa!“. Sama kirjaniku eeskujul hüüab ta laulus „Munamäel“ „Kas tunned maad...“. Kuid seda maad ei tunnetata Karlson nagu Veske. Tema pilgule avaneb Munamäelt maa, kus esiisa kündis lõpmatuid soid, mis on nõudnud higi ja verd, raskeid töid ja võrratuid kannatusi. Tuntud on samuti motiiv: „Häält kaugein Taara tammikus...“ („Laudamus“). F. Karlsonile kui vanemasse generatsiooni kuuluvale kirjandusinimesele on sedavõrd omane meie vanem luule, et see inspiratsiooni silmapilgul mõjustab autori sõnastust. Kuid luuletaja pole kuidagi vanade traditsioonide jätkaja. Hoopis sellevastu, ta luule aimestik on ammutatud tänapäeva elust — suvitaja loodusenaotimine, võrkpalli- ja tennisepartiid, regatad ja õhtud kuursaalis tantsu, kümmeli ja vähkidega. Luuletaja elu-tunne on moodsa inimese oma, ainult kuskil põhjas püsib virgena mineviku romantika. See murdub esile isamaalises ja hõimuluuletises. Puhuti kangastuvad kirjanikule siin nägemused — hõime ühendavast sillast, Kalevi mõõgast või Ürg-Eesti kangest Kalevi rahvast. Aga needki luuletised on tänapäeva-inimese isiklikud, endassepööratud mõtiskelud ega meenuta ärkamisaja pateetilisi programmluuletisi.

Kas on õigustatud sellise kergeltelatud ja -tuntud suvitusraamatu ilmumine? Miks mitte. Kui meil pingutustega arendatakse kuurorte ja propageeritakse turismi, miks peaks siis vaikitama supelvõõraste ja matkurite elamusist ja seiklusist. Suvituskohtade elu ja kombad on samuti osa meie eluavaldisist nagu tõsisem töögi.

Villem Altoa.

Jules Renard: Punapää. Tõlkinud J. Semper. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935 (Maailmakirjandus nr. 1). 208 lk. Hind 2 kr.

Väga tervitav, et EKS oma uut ilukirjanduslikku seeriat algab teosega, mille autor eesti lugejaskonnale on täiesti tundmatu. Tõlkeid prantsuse keelest on meil ju ilmunud väga palju, rohkem võib-olla kui ühestki teisest keelest; kuid me tunneme nende kaudu ikkagi eeskätt prantslast-linlast, peamiselt pariislast. Prantsuse maa-elust ja maa-inimestest ei tea me peaaegu mitte midagi. Renard nüüd on neid prantsuse kirjanikke, kes kujutavad maad ja alevikku, suurlinnadest kaugel elavaid inimesi, nende eluviise ja omavahelist läbikäimist. Ka „Punapää“ tegevuspaigaks on alev ja tegelasteks alevi-inimesed, kel palju kokkupuuteid vaba looduse, taimede ja puude, kodu- ja metsloomadega.

Renard'i kui kujundajat ja kirjeldajat ei saa asetada ühegi kirjandusliku voolu kindlapiirdelisse lahtresse; pole kahtlust, et ta on realist, kes elu pisinähtusi armastab kirjeldada otse protokollilise täpsusega; ta on aga teatavas mõttes ka sümbolist ja vägagi suurel määral naturalist. Ent teda lugedes ei teki tahtmist kirjaniku kuuluvust registreerida, — selleks on liiga palju huvitavat ja omapärast ta teoste sisus. Renard ei kirjuta kirjutamise pärast, — tal on iga lausega midagi ütelda, ja ta ütleb seda sageli hoopis teisiti, kui lugeja teab oodata. Selles on värskest, kuigi see mõnikord ehk võib lugejat pahandadagi, — oleme ju harjunud šablooniga ega salli sellest kõrvale kaldumist.

Šabloonist kõrvale kaldumine ilmneb ka „Punapää“ välisvormis, selle lühikestes peatükis, mis mõnikord pole omavahel seoseski. Kuid selle omapärasusega harjub õige ruttu; varsti hakkab seda hindama ja nautimagi,

sest see annab lugejale võimaluse ise kaasa luua, lünki oma kujutlusvõimega täita, puuduvat ise juurde mõelda.

Mis puutub „Punapää“ tegelasisse, siis on kõrvalisemad neist päris sümpaatsed, silmapaistvamad aga — Punapää isa ja ema (eriti ema!) — otse hämmastavalt eemaletõukavad. Paiguti kipud õlgu kehitated küsima, kas tõesti siis sellised on prantsuse poisikeste vanemad ja kasvatajad! Märkad aga peagi, et kahjuks — ja õnneks! — see iseloomurikutus, kiuslikkus, hoolimatus, külmus ja julmus pole sugugi puhtprantsuslik, vaid üldinimlik: selliseid isi ja emi leidub ka meil, kuid nad on igalpool erandeiks, — vähemalt sel äärmusessekalduval kujul, millistena neid kirjeldab Renard. Punapää vanemate võimatu kasvatusviis mõjub igatahes nii vapustavalt, et raamatut võiks levitada kas või käsiraamatuna selle kohta, kuidas lapsi mitte ei peaks kasvutama ja missuguses õhkkonnas neid ei peaks kasvatama, s. t. kuidas perekonnas üksteisesse mitte ei peaks suhtuma.

Autor jääb oma vähemeeldivaid tegelasi käsitelles kogu aja erapooletuks, ei mõista hukka ega süüdistada, vaid ainult kirjeldab, saavutades just sellega kõige tugevama mulje. Paiguti lugeja otse kisendab autoripoolse seisukohavõtu järele; peaaegu talumatuks muutub autori jahe asjalikkus; kuid just see sunnib lugejat ennast seisukohta võtma, — ja üksnes lugeja enda seisukohavõtmine tagab mulje sügavust ning püsivust.

Renard'i stiil on haruldaselt napp ja selge; seejuures puistab ta väsimatult lõbus-veidraid pildikesi, vihjeid ja viipeid, mis kauaks meelde jäävad, sest need heidavad situatsioonidele ootamatut valgust, annavad meeoludele erilise värvingu („... rohelise koore aga paneb jänestele keerdu ümber tagumiku“, lk. 31; „...nagu liiva sisse takerdunud veenire jääb ta unisteleminne kallakpinna puudusel peatselt seisma, moodustab loigu ja roiskub“, lk. 124, jne.).

Semper tõe annab maksimaalse adekvaatsusega edasi just selle, mis autor on ütelda tahtnud, säilitades kõiki mõttevarjundeid.

M. Sillaots.

Arvustuse arvustuseks.

M. Tedre arvustise puhul „F. Karlson - J. V. Veski - E. Ilus — Õigusteaduse sõnastik“ (Eesti Kirjandus nr. 4, 1935).

Teatavasti on „Õigusteaduse sõnastik“ ilmunud mõnekümne juristi ja minu 14-aastaste pidevate ühiste kaalutlemiste viljana. Seda tõsiasja ei oleks pidanud arvustajal kahtlemata küll mitte ülearune olema respektierida, et asjasse tungimise teel selgusele jõuda, kas ehk kõnealuse raamatu koostajail ei leidunud kaaluvaid põhjusi kinnistada teatavale juriidilisile mõistele senisest tegelikust keelest paiguti ka erinevaid, jah, koguni uudislikkegi eesti vasteid. Seda aga on M. Tedre enesele ülearuseks pidanud. Ent kui võrd tema korraldoomistahe märki on tabanud, selle kohta järgneva alamal mõned näited tema arvustisest.

M. Tedre deklareerib: „ÕtS-us näib üldse valitsevat tendents, et mitte tarvitada sõnu, mis tegelikus keelepruugis juba läbi läinud, rahvapäraseks saanud.“ See „tendents“ on igatahes üksnes M. T. kõverpeeglis olemas. Kes avasilmi tahab „ÕtS-u“ lehekülgi kas või pealiskaudseltki sirvida, näeb sedamaid, et sõnavara peaosas on kogutud „keelepruugis läbiläinud“ vormistikust. Kus aga teatavate mõistete jaoks tühi koht ees leidis või olevad eesti sõnakujud tarvili mõisteid täpsalt ega otstarbekalt edasi ei andnud, seal sundis paratamatus aegade kestel korduvalt läbikaalutud uustuletiste ja uute sõnatüvede juurdehankimise teel eesmärgile püüdma. Ja neist tulemustest on peale eesti juriidilise keele tulu saadud ka meie ühiskeelele, sest nii mõnedki „ÕtS-u“ komisjonis valminud sõnad on tarvitusel kogu rahva suus — ainult M. T. hoidub toonitamast nende esinemist „ÕtS-us“ kui ka

rahvasuus. Ses suhtes polekski ta nagu kõne alla võetud raamatut terviklikult näinud, vaid ainult pitsitlusest protsenti sinna paigutatud sõnust, nimelt neid üksiksõnu, millest ta arvab laitvalt kinni haarata võivat.

Hulk ridu on arvustajal tehtud selle tagajärjel, et ta ei tee vahet üksikute sõnade tähenduste vahel. Nii tõttab ta „Öts-us“ astunud samme asja- tuuks tembeldama, ilma et enesele aega võtaks öeldavat tarviliselt järele kaaluda. Ta kirjutab: „*avandus* — tegelik tarvitus tunneb ainult *juurdlust*“. Ei, juristide tegelik tarvitus teeb vahet *juurdluse* ja *avanduse* vahel. *Juurd- lus* väljendab asjaolude juurteni ehk sügavusteni tungimist, seisab oma sisult seega ühenduses *uurimisega*, kuna *avandus* (Ermittelung, дознание), mille ülesandeks on fikseerida aina väliseid seiku, täidab tühja kohta senises eesti kohtukeeles. Meie uue kriminaalseaduse projekti koostaja algatusel on tulnud see sõna keelde soetada ja on sellisena ka seaduseteksti pai- gutatud.

Samuti on arvustaja eksiteel, kui ta arvab, et *vaatlus* ja *uurlus* on üks ja sama. Heal tahtel oleks ta seda vahetegemist leida võinud „Öts-us“ lk. 7 must valgel: *vaatlus* — Besichtigung ja *uurlus* — Untersuchung.

Ametlemispäev ei ole *argipäev*, *äripäev*, vaid iga päev, millal ametis ollakse; kui päevi kestva protsessi puhul vajadus nõuab pidevalt kohut mõista, võib ametlemispäevaks ka pühapäev juhtuda, nagu ta seda on eriti ka kirikuõpetajaile.

Vahemed (Ferien) ei ole *puhkeaeg* (Ruhezeit) ega ka *vaheaeg* (Zwischenzeit, Pause, entr'acte), ka mitte *suvine vaheaeg*, vaid aastas iga- sugune ajavahemik, mille kestel kohtute suur tegevus on katkestatud, kuid hädatarvilikke tehte kohtus ikkagi arutatakse.

Ringhaare (Razzia, облага) ei ole kaugeltki sama, mis haarang (= ühekoradne haaramine).

Ekslik on *kave't* (Vorsatz, умысел) samastada *tahtlusega*; igale eest- lasele peaks ometi tuttav olema, et *tahtlus* = korduv tahtmine, eespoolne juriidiline mõiste (Vorsatz) ei toonita seda korduvust aga kunagi.

Ekslik on iga töölist pidada *töövõtjaks* (Unternehmer einer Arbeit), samastada *maksuohustust maksuhalvamisega*. *Zinsleiste*'l ei ole midagi ühist *kontsuga*. Muuseum soovitan arvustajale teadmiseks võtta, et *ära andma* = abgeben ja *ettelugemine* (оглашение) = Verlesung (mitte Vorlesung), *maide* = à propos ja *muide* = übrigens, впрочем.

Kui arvustaja oleks vaevaks võtnud „Öts-u“ lk. VIII järele lugeda, et m-sufiksi varal verbitüvedest arendatud sõnad väljendavad konkreetset, siis oleks ta vabanenud väärikujutlusest, nagu suudaks *erim* samastuda *eriv- nevusega*.

Ilma nomenklatuuri süsteemilist alust tundmata on igal eemalseisjal hõlpus vassimisse sattuda. Seda juhtub M. Tedre'igi, kui ta näit. soovitas samastada *hävama* ja *haavutama*. „Öts-us“ aga valitseb ses piirkonnas, kuhu kuuluvad eeltäh. sõnad, järgmine kindel süsteem: *teotamine* on kahe- sugune — 1) *haavutamine* ja 2) *laimamine*; *haavutamine* omakorda on kahe- sugune — 1) *hävamine* ja 2) *solvamine*.

Ühtlasi palun M. Tedre't teatavaks võtta, et ei pea paika tema enese- teadlik väljendis: „Tegelikus keeles leidub küll mitmuselisi tuletisi, kuid neil puudub täiesti mitmuse tähendus.“ Omilt teadumusi võin aga kind- lasti rõhutada, et nii üleliigsed, nagu arvab M. T., pole need „mitmuseli- sed tuletised“ küll sugugi, vaid neil on „täiesti mitmuse tähendus“. Selle väite tõenduseks võiks sadade kaupa näiteid tuua; on ju selletalvene tee ikkagi midagi muud kui *talvine* tee, sest esimene vorm väljendab talvele, teine talvedele omast teed; samuti võrreldagu *lapsene* ja *lapsine* pere, *lepa- puune* ja *puine* (= puile omane) jne., jne.

Päris imestama paneb M. T. visadus, püsida — tõsi küll, mõne tei- segi seltis — ikka veel sel stagneerual seisukohal, millele ta annab järg- neva sõnastise: „Seni oli vahekor selge: *lahendamata ülesanne* — üles- anne, mis praegusel momendil veel lahendamata, ja *lahendamatu ülesanne*,

mida ei saa üldse lahendada. Kuid nüüd tuleb juurde *lahendatamatu ülesanne*, tähendus sama, mis *lahendamatu*, ja tekib küsimus, mis tähendusvarjund jääb siis *lahendamatu*le. Et ilma selle uustuletiseta saab läbi, seda näitab ÖtS-ki, kus *edasiliikmatamatus* — *edasiliikkumatus*.“ Ses enesepetlikus sofistikas on õige ainult see, et „*lahendamata ülesanne* — *ülesanne*, mis praegu sel momendil veel lahendamata“. Edasi aga oleks *lahendamatu ülesanne* — *ülesanne*, mis on kestva mält lahendamata (vrd. näit. *õnneta* ja *õnnetu* inimene); *ülesanne* aga, mida üldse on võimata lahendada, on *mittelahendatav* ehk *lahendamatu*, või kui ta ei saa ise laheneda ehk lahenduda, siis on ta *mittelahenduv* ehk *lahendumatu*. Neile vormidele vastavad nimisõnad on: *lahendamatus* (Unaufgelöstheit, нерешенность), *mittelahendatavus* e. *lahendatamatus* e. *lahendumatus* (Unauflösbarkeit, нерешаемость, нерешимость). Sama selgituse olen mitme aasta eest andnud ka M. T-le; aga kui ta sellest hoolimata on heaks arvanud oma eespoolse „selge vahekorra“ juurde visalt püsima jääda, siis palun teda avalikkusele lahkesti esitada, kuidas kõlaksid tema seisukohalt eestikeelsed vasted sõnadele 1) Unaufgelöstheit ja 2) Unauflösbarkeit. Või mõtleb ta oma jaanalinnu-poliitikat senist viisi jätkata?

„Tuletamise liigvohamist“ paneb arvustaja „ÖtS-ule“ süüks, leides, et kõnealuse sõnastiku tarvitaja ei suutvat vahet teha näit. *tarindi* ja *taringu*, *erimi* ja *erumi*, *hålvama* ja *hålbima*, *årama*, *årandama*, *årastama* ja *åretama* vahel. Tõepoolest aga on vahe nende sõnavormide vahel märksa suurem kui hulkade sadade meie keelevaras esinevate sõnade vahel (näit. *kaebama* — *kaevama*, *kåratama* — *kårutama*, *puhkema* — *puhkima*, *kosimu* — *kosuma*, *ale* — *hale*, *ais* — *hais*, *kaha-*, *vara-*, *viil-*, *mårk-*sõnade pered jne., jne.), mida iga eestlane alaliselt tarvitab, kuid mille vahetegevamis-raskustest M. T. vist kunagi sõnakestki ei mõtle lausuda. Või kui see arvustajale „ÖtS-us“ nii pahelisena tunduv seik nõuab parandamist, eks näidaku ta siis parema asjatundjana pääseteid, esitagu sobivamaid vorme! Ärgu jätku otstarbekat paremuselejuhtimist võlgu ka eesti sugulusnimede seeria propositsiooni suhtes!

M. T-le ei meeldi, et eesti sõnule püütakse keele spetsialiseerudes tõmata ka meie päevil kindlaimaid mõistepiire, nagu seda on tehtud meil küll igal keele teadlikuma edenemise ajal ja nagu seda alatasa teevad kõik teised arenevad keeled; oma põhimõttelisele stagnatsioonitendentsile näeb ta siis hädaohtu sellest, kui eristatakse spetsiaalseiks otstarbeiks näit. *lisa* (Beilage), *lisam* (Anmerkung) ja *mårkus* (Bemerkung), *kutse* (Vorladung) ja *kutsend* (Beruf), *ostis* (eingekaufte Sache) ja *ost* (Kauf), kuna ta teisest küljest ometi tahaks seadluse ja dekreedid vahel vahet teha, mida seal küll aga mitte ei ole.

Imelikul kombel seguneb M. T. konservatiivsusega teisest küljest hoopis ultramodernne püüd, heaks kiita sõnu, mis ei ole meil iga kord veel üldlevinukski saanud, kuna aga juba ammu keeles esinenud samasisulisi sõnu hukka mõistetakse. Nii eelistab M. T. åsja kreeka *nemesis*-sõnast ümbermeisterdatud *neim'a* meil aastakümneid eksisteerinud sõnale *nekk* ja peab saksa sõna *reetma* paremaks kui eesti *årandama*.

Eestlase seisukohast ei oska taibata, miks M. T. ei salli, et saksa *kupeldama* on asendatud eestilise sõnaga *kublama*, et silp-silbilt saksa keelest tõlgitud *eesistuja*, mis ei vasta sisule (sest õieti on see isik kohtus *keskel-istuja*, *vahel-istuja*), on asendatud sisu- ja algupärasema väljendiga *esi-kohtunik*, et vene *paik'ile* on soetatud eesti vaste *erum*.

Eelseisvaist ridadest tohiks selguda, et kõnealusele raamatule osaks saanud hindest ei kajastu õiglase väärtustamise ega asjassesüvenemise püüet.

Joh. V. Veski.